

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Dil, Edebiyat, Kültür, Tarih, Sanat ve Eğitim Araştırmaları
Dergisi
The Journal of International Language, Literature, Culture, History, Art and
Education Research

|| Sayı/Issue 19 (Aralık/December 2024), s. 54-78.
|| Geliş Tarihi-Received: 19.10.2024
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.10.2024
|| Çeviri Makalesi-Translation Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.274

Hâce Ahrâr'ın Şöhretli Muhlisleri: Câmî, Ali Şîr Nevâyî ve Babür*

The Eminent Admirers of Khwaja Ahrâr: Jami, Ali Shir Navai and Babur

Muhammadullah HAJI MOH NASEEM**

Öz

XV. yüzyılın büyük şahsiyetlerinden biri olan Hâce Ubeydullah Ahrâr (1404-1490), Nakşibendiye tarikatının önde gelen müritlerinden olmasının yanı sıra, kendi döneminin sosyal, siyasi, ekonomik ve ideolojik hayatında derin izler bırakmış önemli bir şahsiyettir. Hâce Ahrâr'ın rehberliğinde Nakşibendiye tarikatı geniş bir toplumsal tabana ulaşmış ve muhlisleri daha da artmıştır. Bu muhlisler arasında dönemin toplumsal tabakalarına mensup olan padişahlar, vezirler, âlimler, müderrisler, talebeler, sanat ve zanaat erbabı, ilim ve kültür temsilcileri, zanaatkârlar, kısacası bütün toplumsal gruptan kişiler yer almıştır. Bunlar arasında dönemin önde gelen şahsiyetleri, Abdurrahman Câmî (1414-1492), Ali Şîr Nevâyî (1441-1501) ve Zahirüddin Muhammed Babür (1483-1530) da bulunmuştur. Bu çalışmada, Hâce Ubeydullah'ın öğretilerine hayranlık ve bağlılık duyan üç büyük şahsiyetin, Câmî, Nevâyî ve Babür'ün Hâce Ahrâr'a olan yaklaşımları, münasebetleri ve bu ilişkinin eserlerine yansımaları ele alınarak Hâce Ahrâr'ın dönemin önde gelen bu isimleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu şahsiyetler, yalnızca dönemlerinin önde gelen simaları olmakla kalmayıp aynı zamanda Hâce Ahrâr'ın manevi etkisinin derinliğini gözler önüne seren önemli örneklerdir.

Anahtar Kelimeler: Hâce Ahrâr, Hâce Ubeydullah, Câmî, Ali Şîr Nevâyî, Babür

Abstract

Khwaja Ubaydullah Ahrâr (1404-1490), one of the prominent figures of the 15th century, was a leading guide of the Naqshbandi order and significant figure who left a profound impact on the social, political, economic and ideological life of his era. Under his guidance, the Naqshbandi order reached a wide social base and the number of its admirers increased significantly. These admirers included individuals from various social strata of the time: kings, viziers, scholars, students, artisans, representatives of science and culture, in short, people from all walks of life. Among them were three distinguished figures: Abdurrahman Jami (1414-1492), Ali Shir Navai (1441-1501) and Zahiruddin Muhammad Babur (1483-1530). This study examines the approaches, relationships and the reflections of three prominent figures, Jami, Navai and Babur, toward Khwaja Ubaydullah's teachings, exploring their involvement with Khwaja Ahrâr and how these influenced their works. Through this analysis, the impact of Khwaja Ahrâr on these leading figures of his time is explored. These figures are

* Bu çalışmada, Valixo'jayev Botirxon (2004). *Büyük Manevi Mürşit*. Dilrom Salohiy (ed.). Dilora Rajabova (kitabı genişletilmiş hâliyle yeniden yayına haz.). Taşkent: «Fan» Neşriyatı, 86 sayfa, künyeli kitabın 51-68 sayfalarını oluşturan bölümü Özbek Türkçesinden Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

** Dr., Bağımsız araştırmacı, e-posta: muhamd.hmn@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4662-556X.

not only significant personalities of their era but also serve as key examples that highlight the profound depth of Khwaja Ahrâr's spiritual influence.

Keywords: Khwaja Ahrâr, Khwaja Ubeydullah, Jami, Ali Shir Navai, Babur.

Giriş

Hâce Ubeydullah Ahrâr, İslam tasavvuf geleneğinin etkili örneği olan Nakşibendiyye tarikatının Mâverâünnehir bölgesindeki önde gelen temsilcilerindendir. Hâce Ahrâr, Mâverâünnehir bölgesinde geniş bir nüfuza ve etki alanına sahipti. Öte yandan, Herat'ta ise hem bir Nakşibendî şeyhi hem de bir şair kimliğiyle tanınan ve müzik üzerine risale ve eser kaleme alan Câmî ile devlet adamlığı, şairlik ve yazarlık vasıflarını bünyesinde birleştiren Ali Şîr Nevâyî gibi entelektüel simalar eş zamanlı olarak varlık göstermiş ve işbirliği içinde bulunmuşlardır (Çağlar, 2015, s. 76). Nakşibendiyye tarikatının en önemli özelliklerinden biri, yalnızca elit kesimlere değil, aynı zamanda zanaatkârlar, tüccarlar ile küçük ve orta ölçekli çiftçi sınıflarına da hitap edebilme kapasitesidir (Bennigsen-Lemercier, 1988, s. 80-81; Çağlar, 2015, s. 76).

Hâce Ubeydullah Ahrâr, halkın korunması, Müslümanların işlerinin kolaylaştırılması ve onlara yardım edilmesi amacıyla yalnızca bireysel çaba göstermekle kalmamış, aynı zamanda bu ideolojinin yaygınlaştırılması için de gayret sarf etmiştir. Nitekim, Herat'taki dostları ve muhlisleri arasında yer alan Ali Şîr Nevâyî ve Abdurrahman Câmî'ye yazdığı mektuplar, onun bu konudaki hassasiyetini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bilindiği üzere, Ali Şîr Nevâyî, Hüseyin Baykara'nın vezirlik görevini üstlenmiştir. Ancak çeşitli kaynaklarda belirtildiği üzere, bazı nedenlerden ötürü bir dönem vezirlik görevinden ayrılmayı düşünmüştür. Bu süreçte Hâce Ahrâr, Nevâyî'ye Müslümanlara hizmet etmenin önemini vurgulamış ve görevinden ayrılmaması yönünde telkinlerde bulunarak toplumsal sorumluluğunu sürdürmesi gerektiğini ifade etmiştir:

“el fakir Ubeydullah; Niyazımı belirttikten sonra bu fakirin anlatmak istediği şu ki; en azından bir kere sizi görme şerefine nail olmak arzumdur. Bilmiyorum bu saadete nasıl ve ne zaman ulaşılır. Duyuruluyor ki vakialardan dolayı bazen o hazretin (zahiren Hüseyin Baykara'yı kastediyor-Nevşahi) mülazimetinden rahatsız oluyorsunuz. İltimas şu ki müslümanlara yardım olsun diye mülazimete devam edin (görevden ayrılmayın). Ümit ediyorum ki bir fakiri kurtardığınız ve gönlünü açtığınız (ferahlattığınız) için öyle bir gönül ferahlığı zahir olsun ki zahirî ihtilafa bakmayarak zevk, huzur ve şuhûd çoğalsın. Müslümanların gamını düşünmek ki kimse bu zamanda bunu düşünmüyor, böyle düşünmek amellerin en iyisi gözüküyor, vesselam” (Nevşahi, 1380, s. 556-557).

Hâce Ahrâr, aynı meseleye ilişkin olarak Câmî'ye de bir mektup yazmıştır:

“Niyazımı belirttikten sonra, sizden iltimasım şudur ki bazen Mevlana Ali Şîr mülazemetine varıp (yanına gidip), bu fakirin onun hakkındaki duasını hatırlatıp (ondan) isteyiniz ki Allah için yapması gerekenleri yapmakta hiç endişe/tereddüt etmesinler. Sultanın yanında bulunmanın faydası nedir (diye sorarsan), müslümanların hayrına olan, gerçekten o hazretin (Nevâyî'nin) iki dünya hayrıdır, vesselam” (Nevşahi, 1380, s. 558).

Hâce Ahrâr'ın Nakşibendiyye tarikatını siyasetle ilişkilendirme sürecini ve siyasete olan ilgisini vurgulayan metinler şu şekildedir:

“Buyururlardı ki; eğer ben şeyhlik yapsaydım, benim zamanımda hiçbir şeyh mürid bulamazdı lakin bize başka bir iş buyurdular; bizim işimiz müslümanları zaleme (zalim yöneticiler) şerrinden korumaktır. Bu nedenle padişahlar ile görüşüp/karışıp onların nefislerini ele geçirmek bize lazım olmuştur, ta ki bu vasıta ile müslümanların maslahatları (işleri) görülecek” (Safî, 1875, s. 425).

“Buyurdular ki (Hâce Ahrâr); İş bu zamanda, padişahların evinde bulunup, mülâzımı olup mazlumlara ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek en iyi iştir. Herkes çalışmalıdır ki, mazlumun ihtiyacını padişaha ulaştırıp gidermelidir. Bir kimse sultanların kapısına gittiği zaman, bütün çabası bu olmalıdır ki, kötülük ve zulmü Müslümanlardan uzaklaştırma ve kendisini Hz. Peygambere bağlaya, salavatla meşgul ola, peygamberlerin din ve milletini tam bir saygı ve hürmetle başı üstüne koyup padişahların yanına gitmeli ki cennette onların bu tacı küçük görünsün. Eğer böyle yaparlarsa padişahlar taifesi ile karışmaktan zarar görmezler” (Kadı, 1388, s. 144).

“Bu metinler Hâce Ahrâr'ın vefatından sonraki on yıl içerisinde derlendiği düşünülen *Silsiletü'l-Ârifîn ve Tezkiretü's-Siddîkîn* ve yazımının 1503/4'te tamamlandığı tahmin edilen *Reşhât-ı aynü'l-hayat* isimleriyle meşhur Hâce Ahrâr'ın menâkıbnâmelerinde kaydedilmiştir. *Silsilet*'in müellifi Muhammed Kadı ve *Reşhât*'ın müellifi Ali Safî bizzat Hâce Ahrâr'ın meclislerinde ve seferlerinde bulunarak onun sözlerini kaydetmişlerdir. Dolayısıyla bu eserlere ait mevcut nüshaların orjinalliği ve sonradan kimler tarafından nelerin ilave edildiği problemi bir kenara bırakıldığında müellifler ve eserlerin derlendiği ortam, menkıbelerin güvenilirliğini arttırmaktadır” (Çağlar, 2015, s. 89).

Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın yakın dostu ve Herat Nakşibendiyye tarikatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Câmî, *Tuhfetü'l-Hâce Ahrâr* adlı eserini Hâce Ahrâr'a ithaf etmiştir (Câmî, 1378a, s. 550). Söz konusu eser, Hâce Ahrâr'ın tarihi şahsiyetine uygun hikâyeler içermektedir (Câmî, 1378a, s. 528-532).

“Beş esere imzasını atmış bir edebiyatçı hükümdar” (Akün, 1991, s. 396) olan Babür'ün en önemli eseri *Babürnâme*'dir. “Sade ve samimi bir dille yazılmış olan bu eser Türk hatıra edebiyatının ve Çağatay nesrinin şaheseridir” (Ercilasun, 2013, s. 419).

Babür, dönemin önde gelen isimlerinden babası Ömer Şeyh Mirza (1456-1494), amcası Sultan Mahmud Mirza (1453-1494), Hüseyin Baykara (1438-1506), Câmî ve Nevâyî hakkında ayrıntılı bilgiler vererek onları adeta portreleştirir. Hâce Ahrâr, Babür'ün kaleminde portreleşen isimler arasında yer almasa da eserinde kendisiyle ilgili kayda değer satır arası bilgilere rastlanmaktadır (Demir, 2016, s. 652). *Babürnâme*'de Hâce Ahrâr ismi üç kez, Ubeydullah ismi ise dokuz kez anılmaktadır (Babür, 2000, s. 180, 618-619; 11, 27, 35, 40, 57, 126, 180, 181, 558).

Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın en bilinen eserlerinden biri, Farsça olarak kaleme aldığı ahlak risalesi *Vâlidîyye*'dir. Babür, *Babürnâme*'de bu eserle ilgili olarak, bir hastalığa yakalandığında iyileşmek amacıyla teberrüken eseri manzum biçimde tercüme ettiğini ifade etmektedir.

“Pazar günü yeniden ateş geldi ve bir az titredim. Salı günü gecesi, Safer ayının yirmi yedisinde, Hâce Ubeydullah hazretlerinin Vâlidîye risâlesini nazma çevirmek hatırıma geldi. Hazretin ruhuna iltica edip, gönlümden: - “Eğer bu manzûme, o harzetin makbûlü olur - nitekim Kasîde-i bürde sâhibinin kasidesi makbûl olup, kendisi felç hastalığından kurtulmuştu - ve ben de bu hastalıktan kurtulursam, bu, nazmımın kabûl olunduğuna bir delil olur” - diye düşündüm. Bu niyetle, remel-i müseddesin darb ve arûzu mahbûn, bazen ebter ve bâzan mahbûn ve mahzûf olan vezinde - ki, Mevlâna Abdurrahman Câmî'nin Sübha'sı da bu vezindedir - risalenin nazmına başladım ve o gece on üç beyit tertip ettim. Bililtizam her gün on beyitten daha az tertip edilmezdi. Gâlibâ bir gün ara verildi. Geçen sene de bir defa böyle bir hastalık gelmiş ve en az bir ay veya kırk gün devam etmişti. Tanrı inâyeti ve hazretin himmeti ile, Perşembe günü, ayın yirmi dokuzunda, bir az hafifledi; sonra bu hastalıktan kurtuldum. Cumartesi günü,

Rebiülevvel ayının sekizinde, risalenin nazmı tamamlandı. Bir gün elli iki beyit yazıldı” (Arat, 1987, s. 393-394).

Babür, “Hâce Ubeydullah hazretlerinin müridi idi ve sohbetleri ile çok müşerref olmuştu. Hâce hazretleri de ona ‘oğlum’ diye hitap ederdi” (Arat, 1987, s. 6) diyerek, babası Ömer Şeyh Mirza ve amcası Sultan Ahmed Mirza’nın da “Hâce Ubeydullah hazretlerinin müridi idi” (Arat, 1987, s. 18) diye belirtmiştir. Babür’ün, Hâce Ahrâr’ın Ömer Şeyh Mirza’ya “oğlum” diye hitap etmesini kayda değer görmesi, Hâce Ahrâr’ın yüksek itibarını ve saygınlığını ortaya koymaktadır (Demir, 2016, s. 653).

Ömer Şeyh Mirza, Babür doğduğunda Hâce Ahrâr’dan oğluna bir isim talep etmiş ve Hâce Ahrâr, ona Muhammed Zahiruddin adını vermiştir. Hâce Ahrâr, 1490 yılında 89 yaşında vefat ettiğinde, Babür henüz 7 yaşındadır; ancak Hâce Ahrâr’ın onun üzerindeki etkisi, hayatı boyunca devam etmiştir (Beveridge, 1979, s. xxix).

Ali Şîr Nevâyî, Mâverâünnehir bölgesindeki sultanların Hâce Ahrâr’ın müritleri olduklarını ve onun verdiği hükümlere riayet ettiklerini ifade etmektedir. Ayrıca, Hâce Ahrâr’ın mektuplarının bu sultanlar üzerinde büyük bir etki yarattığını, hatta hazretin kendisine çeşitli vesilelerle yazdığı mektupları ciltleyip teberrüken sakladığını vurgulamaktadır (Nevâyî, 1996, s. 257’den aktaran: Demir, 2016, s. 654).

1. Hâce Ahrâr’ın Şöhretli Muhlisleri: Câmî, Ali Şîr Nevâyî ve Babür

Hâce Ahrâr, tarihe geçtikten sonra mensup olduğu Nakşibendiye tarikatının muhlisleri daha da artmıştır. Bu muhlisler arasında dönemin toplumsal tabakalarına mensup olan padişahlar, vezirler, müderrisler, talebeler, sanat ve zanaat erbabı, ilim ve kültür temsilcileri, çiftçiler, kısacası bütün toplumsal gruptan kişiler yer almıştır. Bunlar arasında ünlü şair ve düşünürler Abdurrahman Câmî ve Ali Şîr Nevâyî, yetenekli devlet adamı, şair, yazar, tarihçi ve edib Zahirüddin Muhammed Babür da bulunmuştur. Çalışmamızda, Câmî, Ali Şîr Nevâyî ve Babür’ün Hâce Ahrâr’a olan yaklaşımları ele alınmıştır.

1.1. Nurüddin Abdurrahman Câmî (1414-1492)

Ünlü şair ve düşünür, Horasan’da Nakşibendiye tarikatının önde gelen isimlerinden biri olarak Hâce Ahrâr ile bizzat tanışmış, Hâce hazretlerini “kâbe-i maksud” olarak görmüş ve kendisiyle Herat, Semerkant, Andican ve Taşkent’te birkaç kez görüşme şerefine nail olmuştur.

Abdurrahman Câmî ile Hâce Ahrâr arasındaki münasebetleri ele alırken, Profesör A’lahan Afsahzad ve Profesör A.N. Boldirev son yıllarda bu konuda önemli çalışmalar yapmış, makale ve risalelerinde bu münasebetin önemli yönlerini detaylı bir şekilde açıklamışlardır. Ancak, burada Hâce Ahrâr ile Câmî arasındaki münasebetin bazı yönlerine dair görüşleri dile getirmek yerinde olacaktır.

Câmî’nin Hâce Ahrâr’ı ne zamandan beri tanıdığı ve onunla nasıl bir araya geldiği gibi sorular elbette yanıt beklemektedir. Bu sorulara yukarıda andığımız alimler açıklık getirmiş ve bu konuyu ele almışlardır. Ancak yine de aşağıdaki hususları dile getirmeyi uygun bulduk.

Bizim kanaatimize göre Câmî’nin Hâce Ahrâr’la dolaylı tanışıklığı, Sa’deddin Kaşgarî ile gerçekleştirdiği görüşmelerden başlamış gibi görünmektedir. Çünkü Câmî 1451-1452 yıllarında Semerkant’tan Herat’a gelir ve burada Nakşibendiye tarikatının etkili temsilcilerinden biri olan Sa’deddin Kaşgarî’den tasavvuf alanında eğitim alır. Sa’deddin Kaşgarî’yi Nakşibendiye sahasında kendisine şeyh olarak kabul eder. Câmî, onun nezdinde Hâcegân tarikatının silsilesini öğrenirken, Sa’deddin Kaşgarî’nin o dönemde bu

silsilenin önde gelen temsilcisi olan, kendisinin Semerkant'ta tanıştığı dostu ve meslektaşı Hâce Ubeydullah (Hâce Ahrâr) hakkında da söz ettiği anlaşılmaktadır.

Sa'deddin Kaşgarî'nin Hâce Ahrâr hakkındaki anlatımları, Câmî'de ona karşı manevi bir hayranlık uyandırmış görünmektedir. Çünkü Sa'deddin Kaşgarî'nin 1456 yılında vefatından sonra Câmî, Hâcegân tarikatının diğer temsilcilerine yönelmek yerine doğrudan Hâce Ahrâr'a yönelmiş ve 1460 yılında Hâce Ahrâr Herat'a geldiğinde onunla ilk kez görüşme fırsatı bulmuştur. Bu buluşmada Sa'deddin Kaşgarî'nin yerine Hâce Ahrâr'ı manevi şeyhi olarak kabul etmiş ve onu kendisi için "Kâbe-i Maksud" olarak nitelendirmiştir.

Bunun sebebi, Câmî'nin Hâce Ahrâr'ın görüşleri ile Sa'deddin Kaşgarî'nin görüşleri arasında bir ortaklık gördüğünü fark etmesi olabilir. Aynı zamanda her iki ismin dünya görüşü, felsefi ve sosyo-politik anlayışları arasında bir uyum bulunduğunu da hissetmiştir. Özellikle, Hâce Ahrâr'ın öğretisinde "el-fakrû fağrî" (fakirlik bizim iftiharımızdır) düşüncesinin geniş bir çerçevede yorumlanıp açıklanması, Câmî'nin ilgisini çekmiş ve ona son derece uygun görünmüştür. Bu nedenle, *Tuhfetü'l-Ahrâr* mesnevisinde Hâce Ahrâr'a ayrılmış bölümde bu meseleye özel bir önem vererek aşağıdaki beyitleri kaleme almıştır:

Zād be-cihân nevbet-i şāhenşehî

Kevkebe-i fakr-ı Ubeydullāhî

Ān ki zi hürriyet-i fakr āgeh est

Hâce-i Ahrâr - Ubeydullāh est

Anlamı:

Dünyaya şehensahlık sırası geldi

Ubeydullah fakrının ihtişamıyla

Fakrın özgürlüğünden haberdar bir zat

Bu Hâce Ahrâr Ubeydullah'tır.

Görülüyor ki Câmî, "Fakr-ı Ubeydullah" (Ubeydullah'ın fakr-fakirlik anlayışı) ve "fakrın hürriyeti" (özgürlük bilincine dair derin bilgiye sahip olan) Hâce Ubeydullah hakkında övgüyle söz etmektedir. Bu mesele öylesine geniş bir kapsam taşır ki yalnızca fakr ve fakirlik kavramlarını değil, aynı zamanda civanmertlik-fütüvvet niteliklerini, kendini halkın menfaatine adama erdemini ve diğer yüce insani faziletleri - tevazu, himmet, kerem, cömertlik, yumuşaklık ve adaleti de içerir. Bu değerlerin tamamı, Câmî'nin birçok eserinde olağanüstü bir edebî ve sanatsal ustalıkla tasvir edilmiştir.

Bununla birlikte, bu mesele adaletsizlik ve zulme karşı mücadele düşüncesini de kapsamaktadır. Câmî, *Silsiletü'z-Zeheb*, *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Sübhatü'l-Ebrâr*, *Yûsuf ve Züleyhâ* ve *Hirednâme-i İskenderî* mesnevilerinde Hâce Ahrâr hakkında samimiyetle söz etmiştir. Hatta, 1484 yılının Aralık ayında, yani Hâce Ahrâr'ın hayatta olduğu bir dönemde ona şöyle seslenmiştir:

Bā-tu şem'-i rüşen-dilān zinde bād

Ber-āfāk nūr-ı tu tābende bād

Anlamı:

Seninle gönlü aydın insanların mumu her zaman parlсын

Tüm ufuklarda, dünyada senin nurun parlсын

Bu durum, sadece kendi zamanının değil, aynı zamanda asırlar ve halkların düşünürü ve edebiyatçısı olan Câmî'nin, Hâce Ahrâr'ın öğretilerinin özünü ne kadar derinlemesine anlayıp takdir ettiğini gösterir. Bu nedenle Câmî, bu mübarek zatın huzuruna koşar, onun sohbetlerinden faydalanmaya can atardı. Örneğin, Câmî, 1465 yılında altı ay boyunca Semerkant'ta kalmış ve Hâce Ahrâr ile görüşmüştür. Rivayetlere göre bu dönemde Câmî, Mirza Uluğbek medresesindeki avluya girişteki bir odada yaşamıştır. Câmî, Hâce Ahrâr ile onun Hâce Kefşî Mahallesi'ndeki, Motrid'daki evlerinde görüşmüş ve sohbet etmiştir. Aynı zamanda Hâce Ahrâr da kendi sırası ile Câmî'nin kaldığı Mirza Uluğbek medresesi hücrelerini ziyaret etmiştir. Bu medrese hücrelerini inşa eden atalarımız, Câmî'nin kaldığı hücrenin duvarında güzel bir şekilde yazılmış olan aşağıdaki beyiti okumuşlardır:

În maķāmist ki menzilgāh-ı Cāmî būde-est

Cāy-ı āmed-şūd-i Ahrār-ı girāmî būde-est

Anlamı:

Bu hücre, Câmî'nin ikametgahı imiş

Değerli Hâce Ahrâr'ın ise gelip gittiği yeriymiş

Sonraki dönemlerde ise bu yazılar muhtemelen onarım sırasında ya da bakım yapılmaması nedeniyle duvarın sıvalarının dökülmesi sonucu kaybolmuştur.

Câmî, 1467 yılında Merv'de, 1479 yılında ise Semerkant, Taşkent ve Andican'da Hâce Ahrâr ile görüşmelerde bulunmuştur. Önemli olan ise Câmî'nin o dönemde Ali Şîr Nevâyî'nin isteği üzerine tasavvuf tarihine dair *Nefehâtü'l-üns min hazarâti'l-kuds'i* adlı büyük eserini yazarken, tasavvufun o zamandaki en ünlü temsilcisi olarak Hâce Ubeydullah'a özel bir bölüm ayırmasıdır. Bunun yanı sıra, Mevlana Yakub Çarhî ve Seyid Kasım Envâr'a adanmış bölümlerde de Hâce Ahrâr'dan duyduğu hikâye ve rivayetleri aktarır.

Câmî, Yakub Çarhî bölümünde Hâce Ahrâr'ın hikâye anlatma konusundaki ustalığından söz ederek "Her ne kadar Yakub Çarhî'nin vefatından epey zaman geçmiş olsa da ancak Hâce hazretlerinin hikâyeleri sayesinde Yakub Çarhî gözlerimde diri bir figür olarak şekillendi. Hâce hazretlerine olan sevgim daha da arttı" şeklinde itiraf eder. Bu konuda Câmî'ye güvenmemek mümkün değildir. Ayrıca, bu bölümde yer alan bir başka itirafta Hâce Ubeydullah'ın başka bir fazileti de ortaya çıkmaktadır: "Mevlana Yakub şöyle derdi" diye hikâye eder Câmî, "(bu sözleri duyan kişinin dilinden) Aziz üstatla sohbet etmeye gelen talebe, Hâce Ubeydullah'a, yani fitil ve yağlı hazırlanmış bir lamba gibi olmalıdır, çünkü onu sadece kibritle yakmak yeterlidir" (Câmî, 1990, s. 69).

Burada Hâce Ahrâr'ın çok özel bir fazileti - üstâddan bir şey öğrenmek için her zaman kendini hazır durumda tutma, yani öğrenmeye olan susamışlık niteliği özellikle vurgulanmaktadır. Bu ise ibret vericidir. Çünkü ancak böyle bir niteliğe sahip olan talebe üstâddan istifade edebilir ve üstâd da onunla yaptığı sohbetten tatmin olur. Keşke günümüz talebelerinin hepsinde de bu özellik bulunsa; mükemmel bir şekilde bilgi edinmeye hevesli, ilme, öğrenmeye ve zanaat öğrenmeye Hâce Ubeydullah gibi susamış bir talebe ve talip olsalar...

Câmî, aynı eserindeki Emir Seyid Kasım Envâr Tebrizî'ye adanmış bölümde de Hâce Ubeydullah'tan Mahdumî Hâce Nasiriddin Ubeydullah olarak bahsederek, onun dilinden Seyid Kasım Envâr'ın Hâce Bahâeddin Nakşibend ile Abevard şehrinde buluştuğunu, onun tarikatını benimsediğini ve ona bağlılık gösterdiğini anlatan bir hikâyeyi nakleder.

Bundan anlaşılmaktadır ki Câmî, *Nefehâtü'l-üns* eserinde yalnızca Hâce Ubeydullah'a özel bir bölüm ayırmakla yetinmemiş, aynı zamanda diğer âlimler hakkında söz ederken Hâce hazretleri hakkında söylenmiş olumlu düşünceleri de aktarmıştır. Böylece Hâce Ahrâr'ın hayatını ve faziletlerini yeni boyutlarla zenginleştirmiştir. Bu bağlamda, Hâce Ubeydullah'ın bir talebe olarak sahip olduğu niteliklere yapılan vurgu son derece önemli ve ibret vericidir. Hâce Ahrâr ile Câmî arasındaki şahsi görüşmeler ve sonrasında karşılıklı mektuplaşmaları sürekli olarak devam etmiştir.

Farklı konular üzerine yazılan bu mektuplarda Hâce Ahrâr da Câmî de mektuplarının sonunda isimlerini "el-fakîr" olarak yazarlardı. Ne kadar ibretlik bir durum! Bir öğrencinin üstâdına yazdığı mektupta böyle bir imza atması belli bir ölçüde doğal görünebilir. Ancak, üstâdın da öğrencisine yazdığı mektupta aynı ifadeyi kullanması, kendisini öğrenci karşısında bir fakir olarak hatırlatması, yüksek bir medeniyet anlayışının göstergesidir. Bu durum aynı zamanda başkalarını (kim olursa olsun) kendisinden üstün görüp, onlara hak ettikleri saygıyı göstermenin işareti olan yüce bir insani fazilettir. Bu hususları göz önünde bulundurarak Hâce Ubeydullah'ın Câmî'ye yazdığı bir mektubun orijinal metnini ve çevirisini saygıdeğer okuyucularımızın dikkatine sunuyoruz.

"Ba'd ez arz-ı niyâz merfû' ân ki iltimâs ez hîdmet-i şümâ ân-ki gâhî hod-râ be-şeref-i mülâzemet-i hîdmet-i mevlânâ 'Ali Şîr medhal-i 'âtifet resânide, in fakîr-râ be-hâtır-ı şeref-i işân be-yâd âverde iltimâs küned, ki hâlişen li-vech-i sübhâne hiç dağdağa ve fikir ne-künend der-resâniden-i ân-çi mî-bâyed resând pîş-i hazret-i saltanat-şî'ârî çi fâyda resânîdend? Ân-çi hayr-ı müslimîn est, be-hakîkat hayr-ı dâreyn-i ân hazret est, ves'-selâm. El-fakîr Ubeydullah" (Câmî, 1989, s. 319-320).

Tercümesi: "Rica ile hitabımızın maksadı şudur ki sizden dileğimiz şudur: Zaman zaman kendinizi şefkat ve merhamet kaynağı olan muhterem Mevlana Ali Şîr'in huzuruna ulaştırıp bu fakiri o yüce şahsiyetin hatırına getirerek iltimas ediniz ki Allah rızası için saltanat makamının huzurunda içtenlikle yerine getirilmesi gereken görevleri ifa ederken hiçbir çekince ya da tereddüt göstermesinler. Ne kadar fayda sağlayabilirlerse, bu müslümanların menfaatine yöneltilmiş olacaktır. Gerçekten iyilik ve fayda sağlamak o yüce zatın alışkanlığıdır. Ve's-selam. El-fakîr Ubeydullah."

Bu mektup 1475-1476 yıllarında Nevâyî'nin Sultan Hüseyin Baykara'nın sarayındaki görevinden bir anda istifa etme düşüncesinin olduğu zamanlarda yazılmıştır. Bu haber yalnızca Herat'ta değil, aynı zamanda Semerkant'ta da yayılmış ve Hâce Ubeydullah, Nevâyî gibi bir şahsiyetin halkın menfaatlerini korumak amacıyla saray hizmetinde kalmasının gerekli olduğunu hissederek onu bu niyetinden vazgeçirmek amacıyla yalnızca kendisine (bu mektup daha sonra aktarılacaktır) hitaben bir mektup yazmakla yetinmemiş, aynı zamanda Câmî'ye de yukarıda aktarılan mektubu yazarak Câmî'nin bu işe müdahil olmasını tavsiye etmiştir.

Bu mektuptan, Hâce Ubeydullah'ın halkın menfaatleriyle ilgili herhangi bir işi yerine getirmeye ne kadar hazır olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Aynı zamanda mektupta Nevâyî'nin "şefkat ve merhamet kaynağı muhterem Mevlana Ali Şîr" olarak zikredilmesi, Hâce Ubeydullah'ın Nevâyî'ye olan saygı ve sevgisini bir kez daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki Câmî, Hâce hazretleri ile yalnızca sohbet etmek veya onlara mektuplar yazmakla yetinmemiştir. Bilakis, tasavvufu özellikle Hâcegân tarikatını ve bu bağlamda Hâce Ubeydullah'ın akidelerini derinlemesine öğrenmiş, bunları bizzat uygulamış ve aynı zamanda kendi ilmi ve edebî mirasında bu akideleri teşvik etmiştir. Bu

nedenle birçok durumda Câmî ile Hâce Ubeydullah'ın faaliyetleri ve faziletlerinde benzerlikler göze çarpmaktadır. Câmî şöyle yazar:

Râhat u renc buved güzērān
Renc keş bahr-ı rāhat-ı dīgerān
Zi-ān ki bāşend bā-mezra'-i ümīd
Renc-i tu tohm-ı rāhat-ı cāvidān

Anlamı: Rahatlık da sıkıntı da gelip geçicidir. Başkaları rahat etsin diye sen sıkıntı çek. Çünkü senin sıkıntılarının umut tarlasına ekilen ebedi huzur tohumudur.

1.2. Nizameddin Emir Ali Şîr Nevâyî (1441-1501)

Büyük şair ve düşünürünün Hâce Ubeydullah ile münasebetlerinin kapsamı oldukça geniştir. Çünkü bu durum, Ali Şîr Nevâyî'nin genel olarak Nakşibendî tarikatına olan tutumunu belirlemeyi de gerektirir. Bu ise ayrı ve ciddi bir araştırmayı zorunlu kılar. Bu nedenle biz, bu meselenin yalnızca bazı yönleri üzerine fikir yürütmek istiyoruz. Söz konusu olan ise sadece Nevâyî ile Hâce Ubeydullah arasındaki münasebetlerdir. Öyleyse şu soruların sorulması doğaldır: Nevâyî, Hâce Ubeydullah ile doğrudan görüşmüş müdür? Aralarındaki münasebetler nasıl bir seyir izlemiştir?

Bize göre bu konuyu açıklığa kavuşturmada Nevâyî'nin kendisi yardımcı olacaktır diye ümit ediyoruz.

Bilindiği üzere Nevâyî, Ebu Said Mirza'nın Horasan'daki hükümdarlığı döneminde Herat'ta bulunmuş ve bir süre onun sarayında hizmet etmiştir. Ancak daha sonra, Babür Şah'ın ifadeleriyle "bilmem ne sebeple Sultan Ebu Said Mirza (Nevâyî'yi) Herat'tan ihraç etti. Semerkant'a gitti." Bu olayın gerçekleştiği yıl ve temel nedenleri hakkında hâlâ çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Bu meseleye değinenlerin tümü Babür'ün "bilmem ne sebeple... Herat'tan ihraç etti" sözlerine odaklanmış ve bu sebep ya da kabahatin ne olduğu hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Biz de bu konuya açıklık getirecek kesin kanıtlara ulaşamadığımız için bu "sebebe" meselesini yorumlamayı amaçlamamaktayız.

Bizi ilgilendiren asıl mesele, Nevâyî'nin Herat'tan sürgün edilmesi nedeniyle şehri hızla terk etme zorunluluğu doğduğu sırada hangi tarafa gideceğini ve bu durumun kendisinde yarattığı ruh hâlini anlattığı bir mesnevidir. Bu mesnevi Nevâyî tarafından manevi babası Seyyid Hasan Erdeşîr'e yazılmıştır. Mesnevinin yazıldığı yer hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür: Kimileri onun Meşhed'de kimileri Semerkant'ta, bazı Nevâyî araştırmacıları ise Herat'ta yazıldığı fikrini savunmuştur.

Mesnevi dikkatlice incelendiğinde, mesnevinin Sultan Ebu Said Mirza tarafından Herat'tan sürgün edilmesi hakkında kendisine ani bir bildirim yapıldığı sırada Nevâyî'nin uzakta bulunan manevi babası Seyyid Hasan Erdeşîr'e yazıldığı anlaşılmaktadır. Mesnevide, Ardeşîr'in gelişini beklemeden hızla Herat'tan ayrılma gerekliliği, bu sırada Nevâyî'nin ruh hâli ve hangi yöne gitme niyetinde olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, mesnevinin Herat'ta yazıldığı görüşünü destekleme eğilimindeyiz.

Demek ki mesnevi, Herat'tan çıkarılan Nevâyî'nin Semerkant'a gitmeyi tercih etmesi ve bunun önemli bir sebebi üzerinde durmaktadır. Ancak şu da var ki Nevâyî mesnevisinde "Ben Semerkant'a gitmeyi tercih ettim" anlamında açıkça söylememiş, fakat semboller ve işaretlerle niyetini ifade etmiştir:

Zarūrat yasap sefer barkını
Tüşüp yolğa kılğay vaţan terkini

Yene bir budur kim gedâ ger mülük
 Talep yolğa kılğay ança sülük
 Burun mürşid-i kâmil istey yürüp
 Anı tapkaç özin aña tapşurup
 Meni kim bu sevdâ nizâr eyledi
 Heves élgide bî-ķarâr eyledi
 Urarmen ķadem tâ ki bargunça gâm
 Ki bolğay mence müyesser uşbu kâm
 Eger bolsa u yolda 'ömrüm telef
 Çü bu yoldadur ul hem érür şeref
 Ve-ger bolsam öz kāmıma bahremend
 Zihî mülk-i cāvid ü baht-ı bülend

Verilen parçada önemli meseleler ifade edilmiştir.

1. İlk beyitte seyahat için gerekli hazırlıkların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Yani burada bahsedilen olay, Sultan Ebu Said'in onu Herat'tan sürgün etme emrinin beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması ve Nevâyî'nin Herat'tan ayrılma, yani vatanını terk etme zorunluluğunu doğurmasıdır. Eğer Nevâyî kendi isteğiyle seyahat etmek isteseydi, böyle bir vurguya ve aceleyle yola çıkma gerekliliğine ihtiyaç olmazdı. Demek ki burada beklenmediklik söz konusudur. Bunun sonucunda Nevâyî'nin kendi isteğiyle seyahate çıkma niyeti olmadığı söylenebilir (sefer tüşti 'ālimge bî-ihtiyār / ķazā emride élge né ihtiyār). Çünkü Nevâyî, gençliğinden beri çok seyahat etmiş ve yakın zamanda Meşhed'den dönmüştü. Artık vatani Herat'ta yerleşmeyi arzuluyor olabilir, oysa Sultan Ebu Said'in hizmetine de girmişti. Bu durum, Herat'tan sürgün edilmesinin beklenmedik bir olay olduğunu bir kez daha netleştirmektedir.

2. Alıntılanan parçanın sonraki kısmında tüm insanların ister hükümdar ister halktan biri olsun, o dönemin teamülüne göre "talep yolunu bulmak amacıyla "mürşid-i kamil"i arar ve onu bulduğunda kendini ona teslim eder" anlamında bir ifade yer almaktadır. Eğer yukarıda bahsettiğimiz gibi Hâce Ubeydullah'ın "mürşid-i kamil"i bulmak için yaptığı arayışı hatırlarsak, o zaman bu ifadeler anlaşılır olacaktır.

Nevâyî demek istiyor ki "Ben de uzun süre talep yolunda "mürşid-i kamil"i aradım ve onu buldum, şimdi ise onun yanına gideceğim. Demek ki yol uzun; eğer bu yolda "ömürüm telef" olsa, bu benim için bir şereftir. Ve eğer amacıma erişsem, bu benim için ebedi bir mülk ve büyük bir baht olacaktır."

Görünüşe göre Nevâyî, istediği mürşid-i kamili bulduğunu ve şimdi huzuruna gideceğini söylemektedir. Peki, bu mürşid-i kamil kimdir ve Nevâyî onu nasıl bulmuştur?

Bilindiği gibi XV. yüzyılın 60'lı yıllarında Horasan ve Maverāünnehir'de Nakşibendî tarikatının mürşidi kâmil olarak tanınan ve Nevâyî'nin ifadesiyle "gedâ va mülük" yani halk ve hükümdarlar tarafından takdir edilen bu zat Hâce Ubeydullah - Hâce Ahrâr-ı Velî idi. Hâce Ubeydullah'ın halkın koruyucusu, hükümdarların sığınağı olduğu, Nakşibendî tarikatının rehberi olduğu, genç yaşlı herkese tanınan bir gerçektir. 1460 yılında Hâce Ahrâr, Herat'a gittiğinde, daha önce belirtildiği gibi pek çok kişiyle birlikte Câmî de onunla görüşerek elini öpmüş ve onu kendi piri olarak kabul etmişti. Sonrasında ise Nevâyî, Câmî ile yakınlaşarak onun gözünde birçok eseri, özellikle de Hâce Ubeydullah'ın *Vâlidîyye* adlı eserini incelemiş ve ondan büyük etkiler almıştı. Nevâyî'nin bu konudaki itiraflarını daha önce belirtmiştik. Yani bir taraftan Câmî'nin

Hâce Ubeydullah hakkındaki anlatıları, diğer taraftan Nevâyî'nin onun eserleriyle tanışması, büyük şairin mürşidi kâmilî bulma niyetini pekiştirmiştir ve o dışarıdan olsa da bu mürşidi kâmilî bulur. Bu Hâce Ubeydullah'tı. Şimdi ise onun sohbetine katılma zamanıydı. Bunun için ise Semerkant'a seyahat etmek gerekiyordu. İşte bu niyetin gerçekleşmesi beklenmedik bir şekilde ortaya çıktı. Bu da onun Herat'tan sürülmesiydi. Muhtemelen, bu niyetin gerçekleşmesine neden olan faktörlerden biri de şu olay olabilir: 1465 yılında Câmî, Hâce Ubeydullah'ın huzuruna gitmişti. Nevâyî'nin Herat'tan sürülmesi zamanı, Câmî'nin Semerkant'a doğru yola çıkma zamanıyla çakışmıştı ve Nevâyî bunun fırsatını değerlendirerek Câmî ile birlikte Semerkant'a gitmeyi tercih etmiş olabilir. Bu düşünceler gerçek gibi görünmektedir. Yine de bu durumu doğrulayan ek materyaller elde edilirse, mesele daha da netleşecektir...

Böylece, Nevâyî "fakir tahsil için Semerkant'a gittiğinde" derken, tasavvuf yolundaki eğitimi de kastetmiştir. Nevâyî, Semerkant'ta ünlü alimler arasında eğitim aldı. Onun üstadı Fazlullah Ebü'l-Leys, Hâce Ubeydullah'ı iyi tanırды, hatta onun huzuruna sıkça gelir ve "Tefsir-i Kâzî" üzerine düşüncelerini ve şüphelerini tartışır, mantık gücüyle Mavlana Fazlullah Ebü'l-Leys'i hayrete düşürürdü. Bu dönemde, üstadının hanegâhında bulunan Nevâyî, mürşidi kâmilî - Hâce Ubeydullah'ı görürdü ve onunla tanışmıştı. Sonrasında Hâce Ubeydullah'ı ziyaret etmek için Hâce Kefşî, Motrid'deki evine giderdi ve onun sohbeti ve iltifatlarından faydalanırdı. Bu görüşmeler, Nevâyî üzerinde ne kadar büyük bir izlenim bırakmışsa, aynı şekilde o da Hâce Ubeydullah'da iyi bir izlenim bırakmış gibi görünmektedir. Çünkü daha sonra Nevâyî "hakîr (Nevâyî) bile iltifatları çok kez olmuştur..." diyerek bunu vurgulamıştır. Nevâyî Semerkant'tan Herat'a döndükten sonra, aralarındaki münasebet mektup yoluyla ya da özel kişiler (Mavlana Kasım, Muhammed Kâzî) aracılığıyla devam etmiştir. Nevâyî, Hâce Ahrâr'ın durumundan haberdar olurdu ve herhangi bir yardım gerekirse hemen bunu gerçekleştirirdi. Örneğin, Hâce Ubeydullah hastalandığında Semerkant'a bir tabip gönderilir.

Hâce Ubeydullah, Nevâyî'nin devlet adamı olarak özellikle halk için yaptığı yardımlar ve ülkenin imarına yönelik faaliyetlerinden haberdardı ve bu faaliyetlerini destekledi. Hâce Ubeydullah'ın Nevâyî'ye yazdığı ve günümüze ulaşan mektuplarında da aynı içerik yer almaktadır.

Hâce Ubeydullah'ın Nevâyî'ye yazdığı mektubun asıl metnini ve tercümesi şu şekildedir:

"Ba'd ez-ref'-i niyâz 'arza-dâşt-ı ĩn faķır ān ki ĩn faķır-rā ārzū-yı ān ki be-şeref-i mülākāt yek keret müşerref şevem bisyār est, ne-mīdānem, ki ĩn sa'ādet çı güne ve key müyesser şeved. Şenīde mī-şevēd, ki ĥidmet-i şümā-rā be-sebeb-i 'avārız-ı vāķı'a gāhī ez-mülāzemet-i ān ĥazret melāmet mī-şevēd. İltimās ān ki berāy-ı ān ki müslimīn-rā mededī küned, ĥātır-ı şerīf derbār-ı mülāzemet dārend. Ümīd ān est, ki be-sebeb-i ān ki ĥātır-ı faķīre ez-yārī necāt yābed ve feraĥī bedil-i o resed, küşāde der-dil çünān zāhir şevēd ki der-'ayn-ı tefriķa şūr-ı zevķ ve şühūr ve ĥuzūr be-ĥaķ sübhānehü ziyāde şevēd. Ğam-ı müslimīn ĥurden der-ĩn vaķt ki kesī-rā ğam-ı ĩşān nīst, bihterĩn a'māl mī-nümāyed. Ves'-selām. El-faķır Ubeydullāh" (Cāmī, 1989, s. 320).

Tercümesi:

İltica izharından sonra bu fakirin arzusu şudur ki uzun zamandır bu fakir, sizinle bir kez görüşme şerefine nail olmayı arzulamaktadır, ancak bu saadete ne zaman ve nasıl erişeceğimizi bilmemekteyiz. Duyuyoruz ki çeşitli olaylar sizi üzdüğü için bazen zat-ı ālinizde (padişahın) hizmetinden bıkkınlık hāli gözlemlenmektedir. Rica ederiz ki Müslümanlara yardım etmeyi düşünerek bu hizmetten uzaklaşma fikrini zihninizde canlandırmayınız, ki sizin yardımınız sayesinde bir fakirin gönlü kederden kurtulup, onun kalbinde mutluluk meydana gelsin diye umut etmekteyiz. Aynı zamanda, huzursuz bir dönemde onun gönlü ferahlayacak ve keyfi yerine gelecek, bu vesileyle Allah Teālā'ya

olan iman ve bağlılığı da artacaktır. Çünkü insanların derdini düşünmeye kimsenin önem vermediği bir dönemde Müslümanların yararını gözetmek en yüce davranıştır. Ve's-salam. El-fakîr Ubeydullah.

Mektuptaki ilk cümle dikkat çekmektedir. Bu cümlede, Hâce Ubeydullah'ın uzun zamandır Nevâyî ile bir kez görüşme arzusunun yüreğinde yer aldığı vurgulanmaktadır. Ancak bu buluşmanın ne zaman ve nerede gerçekleşeceğini bilmediği ifade edilmektedir. Bize göre burada Hâce Ubeydullah, ilim talibi olduğu dönemde Semerkant'ta gördüğü Nevâyî'yi bir devlet adamı olarak görmeyi ve onunla bir araya gelmeyi kastetmiş gibi görünmektedir. Bu arzusunun gerçekleşip gerçekleşmediği şimdilik bilinmemektedir. Tahminimize göre gerçekleşmemiştir. Çünkü 1475-1476 yıllarından sonra Hâce Ubeydullah'ın Herat'a gittiğine ya da devlet adamı Nevâyî'nin Semerkant'a geldiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Ayrıca şu da var ki Hâce Ubeydullah, Nevâyî'nin sadece toplumsal faaliyetlerinden haberdar olmakla kalmamış, aynı zamanda onun edebî icadından da haberdar olmuştur. Bu bağlamda *Hamsetü'l-Mütehayyirîn*'de yer alan şu metin önemlidir:

“Ul vaktde kim şehzâde-i bî-hemtâ kiçik mirzâ ... tevâzu' ve niyâz nehcige hursend ve fakr u fenâ ehligе muhlîş ve niyâz mend êrdi, bu fakîriniñ “Tuhfetü'l-Efkâr” kâşîdemdin ... bu beytni kim:

*Yek nazar fermâ ki müsteşnâ şevem zi-ebnân cins
Seg çü şüd manzûr-ı Necmiddîn, segân-râ server est*

Anlamı: “Bir bakış at ki yaşlılarımdan farklı olayım; Necmeddin'in nazarına mazhar olan köpek bile tüm köpeklerle önderdir” diye yazılmış ve aynı istekle Semerkant'a, Hazret-i... Hâce Nasîrüddin Ubeydullah'ın hizmetine gönderilmişti. (Ali Şîr Nevâyî, Eserler, 15 Ciltlik, 14. Cilt, s. 33-34).

Nevâyî'nin kendi eserlerini Hâce hazretlerine gönderip göndermediği hakkında herhangi bir bilgiye rastlamadık. Hâce Ubeydullah'ın Nevâyî'ye yazdığı ve “Nevâyî albümü”ne dahil edilen mektupları henüz tam olarak incelenmiş ve tamamen yayımlanmış değildir. Muhtemelen bu mektuplarda bize bilinmeyen başka konulara dair düşünceler de bulunmaktadır. Bu nedenle, mektupların asıl metinlerini, tercümelerini ve açıklamalarıyla birlikte yayımlamak son derece önemli bir çalışmadır. Bu işle meşgul olan sayın Asomiddin Orinboyev'e başarılar dileriz.

Nevâyî, Hâce Ubeydullah hakkında pek çok eserinde farklı bağlamlarda ve çeşitli vesilelerle söz eder. Önemli olan nokta, bu eserlerin tümünde Nevâyî'nin Hâce Ubeydullah'a karşı duyduğu saygı ve samimiyetin belirgin olmasıdır. Örneğin, *Mecâlisü'n-Nefâis* adlı eserinde Ali Safî bin Hüseyin Vâiz Kâşîfi hakkında konuşurken onun Semerkant'a gidip Hâce Ubeydullah'ın kabulüne mazhar olma ve ona gösterilen hürmet şerefine erişmesini özellikle vurgular. *Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr* adlı eserinde ise babası Seyyid Hasan Erdeşîr'in Hâce Ubeydullah'ı ziyaret etmesiyle ilgili şu şekilde yazar: (Seyyid Hasan Erdeşîr) Semerkand'ge hâzret-i Hâce Nasiriddin Ubeydullah şeref-i şöhetlerige kim zamân ehliniñ köpi huşuşen, Semerkand ehli hâceni “Kutb”ge nisbeten bérürler êrdi, müşerref bolurğa 'azîmet kıldılar (Ali Şîr Nevâyî, Eserler, 15 ciltlik, 14. Cilt, s. 85).

Nevâyî'nin bunları özellikle vurgulaması boşuna değildir. Çünkü o dönemde Hâce hazretlerinin huzurunda bulunmak ve onun hürmetine layık görülme, çok büyük bir itibar anlamına gelirdi ve bu tür kişiler özel bir saygı görürdü.

Bununla birlikte Nevâyî, *Hayretü'l-Ebrâr* ve *Nesâyimü'l-Mahabbe* eserlerinde Hâce Ubeydullah hakkında daha geniş şekilde durur. Özellikle *Hayretü'l-Ebrâr* mesnevisinde,

Hâce Bahâeddin Nakşibend ve Hâce Ubeydullah'ın anıldığı özel bir bölüm ayırmış, bunun büyük bir kısmını Hâce Ubeydullah'ın tanıtım ve övgüsüne adanmıştır. Bu bölüm, Nevâyî'nin Hâce Ubeydullah'a olan yaklaşımını anlamak, ayrıca Hâce Ubeydullah'ın dönemin itibarı, faziletleri, sosyal, siyasi ve ekonomik faaliyetleri hakkında fikir edinmek açısından önemli bir edebî-tarihî belge niteliği taşır. Bu nedenle, bu kısmı okuyuculara tam olarak sunmak faydalı görülmüştür (açıklamaların kolay olması için beyitlerin önüne numara eklenmiştir). Nevâyî şöyle yazmaktadır:

1. Ol ki bu âfâk içide tāk érür
Tāk né kim mürşîd-i âfâk érür
2. Çarh-ı nigûn dergâhuda hāk-rûb
Belki cebîni bile hâşâk rûb
3. Yüz koyuban kulluğige şâhlar
Bezmidde bîhûd olup âgâhlar
4. Hizmetidin her kişi âgâh olup
Gerçi gedâ ma'nî ile şâh olup
5. Néçe tüşüp égnige kılsañ kıyâs
Hâzini 'irfân kefidin yüz libâs
6. Zerķ ile ta'gîr-i libâs étmeyin
Tefriķa-i hazz u pelâs étmeyin
7. Şohbetide her néçe bî-şek ü reyb
Cilve kılıp şâhid-i ra'nâ-yı gayb
8. Gûşe-i halvet ara tutmay karar
Özini kılmay yaşurun âşkâr
9. Ađlas-ı gerdân bile miñ zîb ü fer
Turķa tonı astıda kök astar
10. Lîk uşal turķası her târ ile
Fakrda yüz mürşid için silsile
11. Mülk-i cihân mezra'-i dihķanı ol
Belki cihân mülki nigeħ-bânı ol
12. Yoķ ki memâlikke nigeħ-bân olup
Barça selâťin üye sultân olup
13. Ruķ'aları yétse né şâh kaşığa
İş anı koymağlıg öpiüp kaşıgâ
14. Anlap anı baş üye tâc-ı yakîn
Her sözi ol tâc üye dürr-i semîn
15. Şâhğa déme lutf çağı tâc-baħş
Belki gedâlarge dağı tac-baħş
16. Haķ sözini élge kılırdı edâ
Têj körünüp aldıda şâh u gedâ

17. Çün çalınıp nevbeti kadrige kös
Şâhlar olup nevbet ile hâk-bûs
18. Hâtır olup mihr-ı cihân-tâb aña
Evc-i şeref encüm-i aşhâb aña
19. Her biri 'âlem élige reh-nümâ
Dème cihân ehli ki ehl-i semâ
20. Barça sülük ehligi rehber bolup
Yol élige tîre tün ahter bolup
21. Tîre nazarlara bérîp nûr u tâb
Her birisi öyle ki necm-i şahâb
22. Gerçi ticâret bolup âyînleri
Bolmadı bir mülkde teskînleri
23. Yükleride tohfe-i nakd-i fenâ
Her biri ol nakddın istep ginâ
24. Sîmleri barsa fenâ kanıdın
Dürleri yokluk suvı 'ummânıdın
25. Çün kıvurup her sarı raht-ı necât
Bend bolup çârsu-yı kâinât
26. Alguçı ger vehm-i ziyenbud étîp
Lîk bu sevdâ çü kılıp sudıp
27. Tâ ki cihân kaşrınıñ imkânı bar
Üstide anıñ felek eyvânı bar
28. Koymasun eyvânı cihânı tihî
Debdebe-i kösi Ubeydullâhî
29. Himmetidin bizni hem étün hudây
Fakr yolıda ganî, imânge bay (Nevâyî, 1960, s. 49).

Saygıdeğer okuyucuların daha iyi anlaması amacıyla aşağıda beyitlerin nesir açıklaması bazı şerhlerle birlikte sunulmaktadır (açıklama öncesinde verilen numaralar, beyitlerin numaralarına karşılık gelmektedir):

1. Bu âlemde eşine az rastlanan zat, Hâce Ubeydullah'tır. O, yalnızca nadir bir zat değil, aynı zamanda dünyanın mürşidi ve rehberidir.
2. Bu nedenle gökyüzü eğilir ve onun dergâhının toprağını, sadece toprağını değil, hatta süprüntülerini bile kirpikleriyle süpürür.
3. Hükümdarlar onun müridi olmak için yüzlerini bu dergâha sürerler; onun meclisine katılma şerefine nail olan bilgili kişiler, sohbetleri sayesinde kendilerinden geçerler.
4. Ona hizmet etmeye karar veren herkes farkındalık seviyesine ulaşır; eğer bir fakir ise manevi anlamda bir sultan olur.

5. Onun üzerindeki giysilere baktığınızda, irfan hazinesinin eliyle giydirilmiş yüzlerce kat elbiseyi görürsünüz; yani irfan bilgisi ondan kat kat taşmaktadır.

6. Bu yüzden o, hile ve aldatmacayla kaftanını değiştirmez; pahalı kürklerden veya sıradan kumaşlardan yapılmış kaftanlara önem vermez, yani onun giysileri gösterişli değil, sadedir.

7. Sohbetinde, gayb âleminin güzellikleri hiç şüphesiz kendini gösterir; öyle ki bu sohbetlerde gayb âleminin sırları o kadar güzel bir şekilde anlatılır ki dinleyenler ona hayran kalır.

8. Hâce hazretleri, bir köşeye çekilip gizlenmez; aksine açıkça faaliyet gösterir.

9. Gökyüzünün paha biçilemez atlas kumaşı ve dünyanın ihtişamı, onun sade kaftanının astarı gibidir; yani o sade bir şekilde yaşar ve dünyanın süsüne değer vermez.

10. Ancak bu sade kaftan kumaşının her ipliği, fakirlik ve dervişlik yolunda yüz mürşit ve rehber için altın bir zincir gibi görünür.

11. O, dünya mülkündeki ekinliğin çiftçisi değil, aynı zamanda dünya mülkünün bekçisi ve koruyucusudur.

12. O, sadece memleketlerin bekçisi değil, aynı zamanda tüm sultanların sultanıdır.

13. Eğer onun mektupları sultanların eline geçerse, önce onları öper, sonra alınlarına sürerek saygı gösterirler.

14. Bu mektupları her sultan başındaki taç gibi, içindeki her bir kelimeyi ise onu süsleyen değerli inciler gibi görür.

15. O, yalnızca sultanlara iltifat edip onlara taçlar hediye etmez, fakirlere de iltifat ederek onları yüce makamlarla şereflendirir.

16. Hak (hem hakikat hem Allah) kelamını halka anlatırken, bu esnada onun huzurunda sultan ve fakir eşit görünür.

17. Onun dergâhında kabul töreninin başladığını duyuran borular çalınırken, sultanlar sırayla içeri girer ve dergâhın toprağını öperler.

18. O hazretin hatırları, dünyayı aydınlatan güneş gibidir; sohbet arkadaşları ise şeref göğünün yıldızlarına benzer.

19. Sohbet arkadaşlarının her biri yalnızca yeryüzündekilere değil, gökyüzündekilere de rehberlik eder.

20. Sohbet arkadaşlarının tümü, sülûk-tarikat ehline rehber olup, karanlık gecelerde yolculara yol gösteren yıldız gibidir.

21. Onların her biri, karanlık bakışlara ışık saçmakta kutup yıldızı gibidir.

22. O hazretin ticaret ve alışverişle meşgul olma alışkanlıkları nedeniyle bir yerde sakin olup kalmazlar.

23. Onun yükleri, fanilik diyarından getirilmiş olup her bir sâlik bu hediyelerden kazanç elde eder.

24. O hazretin hazinelerinin tamamı fanilik membandan, incileri ise yokluk (fanilik) denizinden alınmıştır.

25. Kurtuluş getiren yükleri farklı yönlere göndermesiyle evrenin pazar yerleri onlarla dolup taşmıştır.

26. Bu şeyleri satın alanlar zarar ederiz diye endişeye kapılırsalar da, satın aldıktan sonra kazanç elde ederler.

27. Dünya sarayı olduğu sürece ve onun üzerinde gök kubbe bulunduğu sürece,

28. Ubeydullah'ın şöhret ihtişamının yankısı dünya kubbesini boş bırakmasın.

29. Allah, o hazretin yüce himmetini bize de nasip etsin ki bu sayede biz de fakirlik yolunda zenginleşip imanımızı güçlendirelim.

Nevâyî, Hâce Ubeydullah hakkında son derece coşkulu bir üslupla konuşur ve onun önemli faziletlerini vurgular. Bu meziyetlerden biri, ticaretle uğraşp mallarını farklı yerlere göndermesi meselesidir. Nevâyî, bu konuya değinerek meseleyi aynı zamanda tarikatın muammâlarıyla da ilişkilendirir. Demek ki ticaret ve tarikat, birbirine kaynaşarak Hâce hazretlerinin faaliyetindeki önemli bir yönü aydınlatır. Bu bağlamda, Hâce Ahrâr'ın 1460 yılında Herat'a gidip Sultan Ebu Said Mirza'dan damga vergisinin kaldırılmasını istemesi ve sultanın bu talebi kabul etmesi de doğal bir durum olarak görülmektedir.

Nevâyî'nin Hâce Ubeydullah hakkındaki beyitleri ve bu beyitlerde dile getirilen anlamlar, 1483 yılında, yani Hâce Ubeydullah hayatta iken yazılmış olup, kimse bu ifadeleri eleştirmemiştir. Nevâyî, Hâce Ubeydullah hakkında yazmaya devam etmiştir. Bu defa yazdıkları, Hâce hazretlerinin vefatından sonraya denk gelmiştir. Nevâyî tarafından kaleme alınan bu eser ise onun ünlü *Nesâyimü'l-Mahabbe* adlı kitabıdır. Bilindiği üzere bu eser, Câmî'nin tasavvuf tarihine dair *Nefehâtü'l-üns* adlı eserinden esinlenerek yazılmış ve özellikle Türk şeyhleriyle ilgili birçok yeni bilgi içerdiği için dikkat çekmektedir. Nevâyî, bu eserde Hâce Ubeydullah'tan birkaç kez bahsetmiştir. Örneğin, Emir Seyyid Kasım Envâr ve Şeyh Kemal Hucendî'ye ayrılmış bölümlerde Hâce Ubeydullah da anılmış ve onunla ilgili hikâyeler aktarılmıştır. Bununla birlikte, Nevâyî, eserinde Hâce Ubeydullah'a özel bir bölüm ayırmıştır. Bu bölümün başında Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns* eserinde Hâce Ubeydullah hakkında dile getirilen düşüncelerin kısa bir özeti verilmektedir. Ardından oldukça dikkat çekici bir ifade yer almakta, Nevâyî şöyle demektedir: "Hazret-i ma'hdüm-ı nürân kim (Câmî) alar (Hâce Ubeydullah) vaşfıda bu nev' nükte sürüpdürler, alarnıñ (Hâce Ubeydullah'ın) ma'ârifidin ba'zı söz keltürürler, çün söz beğâyet dakıñ biylik érdi ve bu bî-bizâ'atniñ fehmi ve idrâkı andın kâşır..." (Ali Şîr Nevâyî, Eserler, 15 ciltlik, 15. Cilt, s. 139).

Bu ifadelerin insanı hayrete düşüren tarafı şudur ki Câmî *Nefehâtü'l-üns* adlı eserinde Hâce Ubeydullah'ın tasavvufa dair düşüncelerini aynen aktarmıştır. İşte bu konuyu ele alan Nevâyî, Hâce Ubeydullah'ın sözlerinin öylesine derin ve büyük olduğunu dile getirir ki bunları anlamakta benim anlayış ve idrakim yetersiz kalıyor, der. Eğer Nevâyî gibi büyük bir şahsiyet, tasavvufa dair söz ve fikirleri anlamakta kendisini böylesine alçakgönüllü bir şekilde ifade ediyorsa ve "Benim idrakim bu sözleri anlamakta zayıf kalıyor" diyerek itirafta bulunuyorsa, buna inanmak gerekir. Çünkü bu sözlerle Nevâyî, bu konuda her şeyi bilmenin mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda başkalarına da bir uyarıdır (ne yazık ki bu bilgilendirmeden ders almadan, okyanusa dalıp değerli inci ve mücevherler çıkarmayı hayal eden ve bunun yerine sadece sıradan bir taş alıp onunla gururlanan bir dalgıç gibi, bugün bizler de tasavvuf meselelerine dalarak her şeyi biliyoruz ve her konuda âlimiz, diye iddia ediyoruz. Oysaki bu konudaki hâlimiz bahsedilen dalgıcın durumu gibidir). Bu nedenle olmalı ki Nevâyî kitabında "alarnıñ (Hâce Ubeydullah'ın) ba'zı hâleti bu fakîrge mefhüm (anlaşılır) ve yakîn édi, aña şürâ kılıldı" diyerek, Hâce Ubeydullah'ın tercüme-i hâli ve faaliyetleri hakkında yalnızca kendisine anlaşılan ve malum olan meselelerden bahsetmiştir (bu meseleyi aydınlatırken elinizdeki risalenin müellifinin de Nevâyî'nin yolundan gittiği

artık muhterem okuyuculara açıkça belli olmuştur). Şu da bir gerçektir ki Nevâyî'nin Hâce Ubeydullah hakkında *Nesâyimü'l-Mahabbe* adlı eserinde verdiği bilgiler, *Hayretü'l-Ebrâr* veya *Nefehâtü'l-üns*'teki düşüncelerin tekrarı değil, yeni bilgilerden oluşmaktadır. Sadece bu kadar değil, Hâce Ubeydullah'ın vefatından altı yıl sonra Türk dilinde yazılan ilk bilgi olma özelliği ile de büyük bir önem taşımaktadır. Bu nedenle eser, muhterem okuyuculara tam olarak sunulmaktadır. Nevâyî şöyle yazmaktadır:

“Alar (Hâce Ubeydullah'ın doğum yeri) Taşkend'dur ve ataları derviş kişi érmiş ve ana tarafıdın hemânâ ki şeyhi Tahurkî, ol vilâyetde müte'ayyin şeyh érmiş, anıa yéterler ve özleride bu iş çâşnisi tufüliyet eyyâmıdın bar érmiş. Yigit bolğandın sonra kim seyâhatge kadem koyupdurlar, köp meşâyih ve evliyâ hidmetige yétip, şöhetleriga müşerref bolupturlar. Hürâsân meşâyihidin hazret-i Mîr Seyid Kâsım Envâr hizmetlerige yétipdurlar ve şeyh Bahâveddin Ömer mülâzemetige müşerref bolupturlar ve şeyh Zeyniddin Havafî şöhetige yétipdurlar ve Mevlânâ Muhammed Esed ve Mevlânâ Sa'diddin Kaşğarî bile şöhet tutupturlar ve Mâverâünnehr meşâyihidin Hâce Muhammed Pârsâ mülâzemetige yétipturlar ve Hâce Ebû Naşr şöhetige yétipturlar ve Mevlânâ Nizâmiddin Hâmûş bile şöhet tutupturlar. Mevlânâ Ya'kûb Çarhî'din irşâdlar ve terbiyetler tapıpturlar. Ve sonralar hazret-i Hâce'ge ança muknet (kudret) dest bérđi ki ma'lûm émes ki meşâyihdin hiç kimge ol dest bériptur yâ yok. Mülkke 'aceb istilâ (zeber-dest olmak) ve selâtin ve mülkke garîb ('aceb) eşraf (rütbe ve makamı yüksek olanlar). Mâverâünnehr selâtin, belki Hürâsân ve 'Irâk ve Azerbaycan, hattâ ki bir sarıdın Rum ve Mısır'ğaça ve bir sarıdın Hıtay ve Hind'ğaça barça mülük ve selâtin özlerin Hâce'nin maħkûm ı hükmi ve me'mûr-ı fermânı tutarlar érđi ve bir ruķ'aları bu selâtinge ança müessir érđi kim aların aħkâmı öz huddâmıga bolmağay. Ve hazret-i Hâce'ga zâhir cem'iyeti barça ebnâ-yı zamândın köprek vâkı'a érđi. Andaķ ki bâtin cem'iyeti barça ebnâ-yı zamândın, belki köp mâzî meşâyihdin dağı hemânâ ki artuğrak érđi. Ve haķir bile iltifâtları köp bar üçün vahy-âsar ruķ'aları bile müşerref kılıp, işlerge me'mûr kılur érđi. Ol ruķ'aları murakķa' yasap, cedvel ve tekellüfat bile teberrük yosumı bile esrep-mén (korumak, himaye etmek, gözetmek). Ümîdim ol ki aların bereketidin bu işin zevki ve talebi netib bolğay. Aların yaşı toksandın altı ay (aslında beş ay) öksük (eksik) érđi. Sekkiz yüz toksan törtde (aslında sekiz yüz doksan beşte) dünyâdın öttiler. Aların aşhâbıdın irşâd ve telķinge müşerref bolğanlardın mevlânâ Kâsım ve Mevlânâ Hâce Ali ve Mevlânâ Mîr Hüseyin ve Mevlânâ Muhammed (Kazî) ve Mîr Abdulleve ve mevlânâ Burhâneddin ve mevlânâ Lutfullâh ve mevlânâ Hüseyin Türk ve Derviş Câmî ve dağı dervişler bar édiler ve muhtaşarda munçası şebt boldı” (Ali Şîr Nevâyî, Eserler, 15 ciltlik, 15. Cilt, s. 139-140).

Eğer bu yazılar, Muhammed Kâzî'nin *Silsiletü'l-Ârifin* ve Ali Safî'nin *Reşehat* eserlerinden yaklaşık on yıl önce yazıldığı göz önünde bulundurulursa, Nevâyî'nin aktardığı bilgilerin *Silsiletü'l-Ârifin* ve *Reşehat*'ta geçenlerle karşılaştırılması durumunda Nevâyî'nin bu eserlerden çok önce Hâce Ubeydullah hakkında birçok bilgiye sahip olduğu anlaşılır. Ayrıca, onun Hâce Ahrâr ile yazışmaları ve bu yazışmaların korunmasıyla ilgili haberler son derece nadir ve büyük bilimsel öneme sahiptir. Doğrudur, Nevâyî'nin yazılarında Hâce Ubeydullah'ın yaşamının belli dönemleri ve vefat yılı hakkında bazı belirsizlikler bulunmaktadır. Ancak tüm bunlara rağmen Nevâyî'nin *Hayretü'l-Ebrâr* ve *Nesâyimü'l-Mahabbe* eserlerinde Hâce Ubeydullah'a dair aktardığı bilgiler önemli tarihî ve ilmî değere sahiptir. Böylece, büyük şair ve düşünür Nevâyî, Nakşibendiye tarikatının müşidi Hâce Ubeydullah'ı şahsen tanımış, onu itiraf etmiş ve eserlerinde onun hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. Kendi özel hayatı ve faaliyetlerinde ise Hâcegân tarikatının temsilcileri, ezcümle Hâce Ubeydullah'ın teşvik ettiği en güzel insani faziletlere uymuştur.

Hâce Ubeydullah da kendi sırasında Ali Şîr Nevâyî'yi yakından tanıyıp ona değer vermiş, ona mektuplar yazmış ve halkın menfaatlerine adanmış sosyal faaliyetlerini desteklemiştir. Nevâyî ile Hâce Ubeydullah arasındaki münasebetler bununla sınırlı kalmamaktadır. Çünkü Nevâyî, Hâce Ubeydullah'ın eserlerindeki fakr ve gönül konusuna, ahlak ve edep meselelerine dair fikirleri derinlemesine öğrenerek bunları kendi

ilmi ve edebî eserlerinde ustalıkla devam ettirmiştir. Bu hususun ayrı bir araştırma konusu olduğunu göz önünde bulundurularak, şimdilik burada duralım ve bunu gelecekte gerçekleştirme arzusu ile noktalayalım.

1.3. Zahirüddin Muhammed Babür (1483-1530)

Ünlü devlet adamı, şair, yazar ve âlim olarak dönemin pek çok tarihî şahsiyetiyle iletişimde bulunduğu bilinmektedir ve bu vakıalar kendi tarafından da yazılı olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte, doğrudan iletişimde bulunmadığı tarihî şahsiyetler hakkında da birçok tarihî bilgi yazıya geçirmiştir. İşte bu tür tarihî şahsiyetlerden biri de Hâce Ubeydullah'tır.

Babür, Câmî ve Nevâyî gibi Hâce Ubeydullah ile doğrudan bir iletişimde bulunmamıştır. Çünkü onun toplumsal faaliyetleri esasen Hâce Ubeydullah'ın vefatından sonra başlamaktadır. Ancak Babür, gençliğinden ömrünün sonuna kadar Hâce Ubeydullah, onun tarikatı ve ailesi hakkında sadece iyi bilgilere sahip olmakla kalmamış, aynı zamanda bu aileye özel bir saygı göstermiştir. Hâce Ubeydullah'ın manevi himmetine daima başvurmuş, eserlerini okumuş ve hatta *Vâlidîyye* adlı eserini Türkçeye manzum olarak tercüme etmiştir. Bu açıdan *Babürnâme* incelendiğinde, Babür'ün Hâce Ubeydullah ve onun evlatlarıyla ilgili çeşitli değerlendirmelerine rastlamak mümkündür.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Babür, eserinde Hâce Ubeydullah'ı "Hazret-i Hâce Ubeydullah", "Hazret-i Hâce" ve "Hâce Ahrâr" şeklinde anmakta ve bunlardan en çok "Hazret-i Hâce Ubeydullah" ifadesini kullanmaktadır.

Hazreti Hâce Ubeydullah'ın adı, *Babürnâme*'nin H. 899/M. 1494 yılına ait vakıaları anlatan birinci bölümünden itibaren anılmaya başlanır. Bu bölümde Babür, babası Ömer Şeyh Mirza'nın vefatını anlatırken, Hazreti Hâce Ubeydullah ile olan münasebetleri hakkında da bilgi verir. Bu konu *Babürnâme*'de şu şekilde geçmektedir: "(Ömer Şeyh Mirza) Hazret-i Hâce Ubeydullah'ge irâdeti bar erdi (onların) şöhetlerige bisyâr müşerref bolup édi. Hazret Hâce hem (onu) ferzend dép érdiler" (Babür, 1960, s. 64). Bilindiği gibi Ömer Şeyh Mirza (d. 860/1455-56), Ebû Said Mirza'nın oğullarından biri olup, doğup büyüdüğü ve olgunlaştığı dönemde Hâce Ubeydullah'ın bu hanedan nezdindeki itibarı oldukça yüksekti. Bu nedenle o, gençliğinden itibaren Hâce Ubeydullah'a derin bir bağlılık duymuş, sık sık onun sohbetlerinden faydalanma şerefine nail olmuş ve Hâce hazretleri de onu *evladım* diye hitap etmiştir. Bu sebeple, çeşitli vesilelerle bir araya geldiklerinde Ömer Şeyh Mirza, Hâce Ubeydullah'ın tavsiyelerine uygun hareket etmiştir. Bu durum, daha önce değindiğimiz Şahruhiye'de Timurlu şehzadeler arasında yapılan barış töreninde de açıkça görülmektedir. Babür'ün belirttiğine göre Ömer Şeyh Mirza'daki "mülk-gîrlük dağdağası cihetidin hayli yaraşlar uruşka ve dostluklar düşmanlıkka mübeddel bolur édi (iktidar sevdası nedeniyle dostluklar düşmanlığa, barışlar savaşa dönüşürdü)" (Babür, 1960, s. 65). Tam da bu zamanlarda Hâce Ubeydullah, onun yanına giderek savaştan ve düşmanlık yolundan vazgeçirmeye çalışır ve genellikle bunda başarılı da olurdu. İşte bu tür münasebetlerden birinde Hâce Ubeydullah'ın Andican'a gittiğini Muhammed Kâzî de kendi eseri *Silsiletü'l-Ârifin*'de dile getirmiştir.

Böylelikle, Babür'ün dünyaya geldiği ailede Hâce Ubeydullah'a olan hürmet büyük olduğu için Babür de küçük yaşlardan itibaren bu ruhla yetişmiş ve olgunlaşmıştır. Babür, kendi hayatı boyunca Hâce Ubeydullah, onun konumu, ona yönelik tutumlar ve ailesinin kaderini iyi bir şekilde öğrenmiştir. Bunun sonucunda, büyük amcası Sultan Ahmed Mirza hakkında konuşurken de bu konuya özel bir dikkat göstermiş ve Sultan Ahmed Mirza'nın da "hazret-i Hâce Ubeydullah'ge irâdeti bar édi. Hazret-i Hâce (aşa)

mürebî ve muḳavvî édiler” (Hâce Ubeydullah’a iradeti vardı. Hazreti Hâce (ona) hem rehberlik hem de destek ederdi” diye belirtmiştir (Babür, 1960, s. 74-75).

Babür, emirlerinden biri olan medeniyetli ve şair ruhlu Derviş Bek hakkında söz ederken de aynı ifadeyi (hâzret-i Hâce’ge irâdeti bar édi) tekrar eder (Babür, 1960, s. 78). Bu tür ifadeler, Hâce Mevlanayı Kâzî hakkındaki bölümlerde de görülebilir. Bilindiği gibi Hâce Mevlanayı Kâzî’nin asıl adı Abdullah’tır ve Babür onu “üstadım ve pirim” olarak tanımlayarak şu şekilde yazar: “Hâce (Mevlânâ-yı) Kazî, hâzret-i Hâce Ubeydullah’ın müridi édi. Alardın terbiyet tapıp érdi” (Babür, 1960, s. 112). Dolayısıyla, Babür’e üstalık yapmış ve aynı zamanda pir olarak kabul edilmiş Hâce Mevlanayı Kâzî’nin, Hazreti Hâce Ubeydullah’ın müridlerinden ve onun eğitiminden geçmişlerden biri olduğunu vurgulayan Babür, bu ifadeyle kendisinin de Hazreti Hâce Ubeydullah’a itikat edenlerden biri olduğunu dolaylı olarak bir kez daha belirtmektedir. Babür, Hâce Ubeydullah’ın oğulları Hâce Abdullah, Hâce Yahya’larla farklı münasebette görüşmüştür. Örneğin, Hâce Abdullah Farkat’da (Taşkent yakınlarında) bulunduğu bir dönemde, Babür (906/1501-1502) Taşkent’e geldiğinde onu ziyaret eder. Hâce Yahya ile ise 1495-1496 yıllarında Kohak deresi (Zerefşân) civarında bir yerde görüşerek Baysungur Mirza ile “ittifak ve birlik” yapmayı kararlaştırmışlardır. Aynı dönemde Hâce Yahya ile birlikte Mevlana Binayi ve Mevlana Muhammed Salih de Babür ile görüşmüşlerdir (Babürnâme, s. 96). Babür, Semerkant’ı ilk kez aldığı da Hâce Yahya’nın bu süreçte önemli bir katkısı olmuştur. Semerkant’ı ele geçirdikten sonra onunla görüşmelerini sürdürmüştür. Daha sonra Babür Hindistan’da bulunduğu sırada 935/1528 yılında bir düğün merasimi düzenlemiştir. Bu düğüne çeşitli yerlerden gelen misafirler arasında Maveraünnehir ve Semerkant’tan da temsilciler katılmıştır. Bu temsilciler arasında Hâce Ubeydullah’ın torunlarından biri olan Hâce Abdüşşehid de yer almıştır. Babür, onu yakın bir yere oturtarak değerli bir kaftan ve diğer hediyeler takdim etmiştir (Babür, 1960, s. 423-424).

Bütün bunlar, Babür’ün Hâce Ubeydullah ve onun ailesine son derece saygı duyduğunu ve bu hanedana zarar veren ya da onu küçük düşürmeye çalışanları desteklemediğini göstermektedir. Bu duruma Babür’ün amcası ve Hisar hakimi Sultan Mahmud Han (857/1453 - 900/1494-1495) hakkında yazdıkları örnek olarak verilebilir. 1494 yılında Sultan Ahmed Mirza’nın vefatından sonra Sultan Mahmud Han Semerkant tahtına oturur. Kısa sürede o kadar büyük adaletsizlikler yapmış ve ahlaki yozlaşmalara neden olmuştur ki bunun sonucunda Hâce Ubeydullah’ın gerçekleştirdiği işlere zarar gelmiş ve hatta adaletsizlik, Hâce Ubeydullah’ın çocuklarına da uygulanmıştır. Babür şöyle yazar: “Hâzret-i Hâce Ubeydullah’ın müṭâlâ’alarığa kim burun harc ve tahmillerde (aşırı zorluklar içinde) köp fakîr ve miskîn alarnıñ himâyeti bilen zulm ve ta’addîdin hâlâş bolurlar édi ve câyı ol ki alarga mundaḳ taklifler bolğay, köp ta’addî ve teşeddüd kıla başladı. Belki bu ta’addî ve teşeddüd Hâce’niñ evlâdığa dağı sirâyet kıldı” (Babür, 1960, s. 79). Daha sonra Sultan Mahmud Han’ın bu zulüm ve adaletsizliklerinin ne gibi sonuçlara yol açtığı hakkında şöyle yazar: “Semerkand ehli kim yigirme-yigirme bés yıl Sulṭân Ahmed zamânında refâhiyet ve ferâgat bile ötkerip édiler, ekşer mu’âmele hâzret-i Hâce cihetidin ‘adl ve şer’ tarîki bile édi, bu nev’ zulm ve fişkdın (Sultan Mahmud dönemindeki) bu cân u dil âzürde ve rencide boldılar. Vazî’ (‘âdî adem) ve şerîf, fakîr ve miskîn, nefrîn du’â-yı bediğa ağız açıp kol köterdiler” (Babürnâme, s. 79). Bu nedenle Babür, amcası olmasına rağmen Sultan Mahmud Han’ı desteklemedi ve “bed-i’ tîkâd kişi édi, hâzret-i Hâce Ubeydullah’ğa istiḥfâf (küçümseme, hor görme) kıdur édi” (Babür, 1960, s. 82) diye ona karşı olumsuz tutumunu açıkça ifade eder. Benzer bir tavır, Hâce Ubeydullah’ın oğlu Hâce Yahya ve onun oğullarını hile ile öldürten Şeybânî Han’a karşı da görülmektedir.

Babürnâme’de Babür’ün Hâce Ubeydullah’a olan içten bağlılığı ve bunun sonuçlarını tasvir eden anlar dikkat çekmektedir. İlginçtir ki Babür, oldukça zor bir durumda, hatta hayatı tehlikede olduğu bir zamanda Hâce Ubeydullah’ın ruhani

yardımını samimiyetle dile getirmektedir. Bu bağlılığın sonuçları, rüya görme biçiminde ifade edilmiştir. Örneğin, Babür, 906/1500-1501 yılında Semerkant'ı ele geçirme girişimi sırasında Yâr yaylaktaki Asfidak köyünde konakladığında gördüğü bir rüyayı anlatmaktadır. “Uş ol fırsatda ‘aceb tüş kördim. Tüş körermen kim hazret-i Hâce Ubeydullâh kélmişler, mén istikbâllerige çıkmışmên. Hâce kélip olturdılar. Hâce’nin aldığa ğalibâ bî-tekellüfrağ desterhân yazmışlar. Bu cihetdin hazret hâturığa nima kélmiş. Molla bâbâ meniñ sarı baqıp işâret kıldılar. Mén hem imâ bilen dedim ki méndin emesdür, desterhân salguçı taqşîr kılıptur. Hâce fehm kılıp bu ‘özr mesmu’ tüşti. Kıoptılar. Uzata çıkdım. Uşbu öyniñ dälânda öñ qolımdın yâ sol qolımdın tutup andağ köterdiler kim bir ayağım yerden kıoptı. Türkî dediler kim: “Şeyh maşlahat bérđi”. Uş ol neçe kunda-oğ Semerkand’ını aldım” (Babür, 1960, s. 39-115). Bu sahne yorum gerektirmez. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki insanın ruhsal deneyim dünyasının karmaşık olgularından biri olan rüya görme, çoğu zaman gerçek olay ve durumların yarattığı etkilerin kendine özgü bir yansımasıdır. Rüyada görülen olaylar, kişinin belirli bir hedefe yönelik inancını güçlendirebilir ve ona ilham verebilir. Bu açıdan Babür’un gördüğü rüya, Hâce Ubeydullah’a duyduğu samimi inancın bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Genel olarak itikatlı olmak güzel bir erdemdir; insanı ve dünyayı inançsızlıktan korusun. Evet, işte bu inanç Babür’ün hayatını tehlikeden kurtardığını 908/1502-1503 yılında Karnan köyünde yaşanan olayın tasvirinden de anlamak mümkündür. İlginçtir ki yalnız başına kalan Babür, rüyasında Hâce Ubeydullah’ın torununu gördüğünü şu şekilde anlatmaktadır: “Özümnü ölümge qarâr bérđim. Uşal bâğda bir su akıp kéledür édi, vuzû kıldım, ékki rek’at namâz okudum, başımnı münâcâtğa koyup tilek tileydür édim kim közüm uykuğa barıpdur. Körermên kim Hâce Ya’küb, Hâce Yahyâ’nın oğlu hazret-i Hâce Ubeydullâh’nın nebîreleri, rû-be-rüyımda eblağ at minip, köp cemâ’atı eblağ-süvâr bile kældiler. Dédiler kim: ğam yémeñiz, Hâce Ahrâr meni sizge yüberdiler. Dédiler kim: “Biz (Hâce Ahrâr) alarğa (Babür’ğa) istinât tegürüp pâdşâhlığ mesnediğe olturguzupbiz. Her yerde müşkül iş tüşse, bizni nazarğa kéltirip yâd étsün, biz anda hâzır bolurmız.” Hâlâ uşbu sa’at feth ve nuşret sizniñ sarıdur. Baş köteriñ!” (Babür, 1960, s. 175). Ona yardıma gelen arkadaşı Kutlug Muhammed Berlas da şöyle der: “Mên tüş kördim kim Hâce Ubeydullah dediler kim: “Babür pâdşâh Karnan dégen kenttadır, barıp anı alıp keliñ, pâdşâhlık mesnedi aña ta’alluk boluptur” (Babür, 1960, s. 175).

Belki de bu tür tasvirler Babür’ün kullandığı edebî bir tasvir yöntemidir. Bu yöntem Nevâyî’de, Mevlana Lütfî’de ve diğer şairlerde de görülmektedir. Öyleyse, bu anlatımları hayata dair ve gerçekçi olarak kabul edebilir miyiz diyenler de olabilir. Biz bu tür düşüncelere tamamen katılıyoruz. Bununla birlikte, hangi biçimde olursa olsun, bu tasvirlerde Babür’ün Hâce Ubeydullah’a karşı duyduğu samimi ihlası yansıtılmıştır ve bu ise önemlidir.

İşte bu ihlas sayesinde Babür, kişisel ve toplumsal faaliyetlerinde Hâce Ubeydullah’ın erdemlerini ve söylediklerini hayata geçirmeye gayret etmiştir. Hâce Ubeydullah, daima halkın iyiliği için mücadele etmiştir. Kendi üzerine yük alsa da başkalarına fayda ve huzur getirmeyi alışkanlık hâline getirmiştir ki bunlardan birini Babür’ün Herat’tan Kabil’e giderken gerçekleştirdiğini daha önce ele almıştık.

Babür, devlet işlerini yürütürken Hâce Ubeydullah’ın tecrübelerinden de faydalanır. Özellikle Hindistan’ın fethiyle ilgili olayların tasvirinde şöyle yazılmıştır: “Burunraq niyet kılıp édim kim Rana Sanga kâfirğa zafer tapsam, tamğanı müslümânlarğa bağışlay. Tevbe eşnâsıda Derviş Muhammed Sârbân bile Şeyh Zeyn tamğa bahşişini bölđi” (Babür, 1960, s. 388). Gerçekten de Babür, 7 Şubat 1526 tarihinde bir ferman yayımlamıştır. Bu fermana, birincisi, içki kesinlikle yasaklanır, ikincisi ise Babür’ün hükmü altındaki topraklarda yaşayanlardan damga vergisi alınması kaldırılır (Babürnâme, fermanın orijinal metni s. 383-385, tercümesi s. 467-469).

Yukarıda Hâce Ubeydullah hakkında konuşulduğunda, onun 1460 yılında Herat'a Sultan Ebu Said Mirza'nın huzuruna gelip hem kendi adına hem de Semerkant ve Buhara halkı adına tamga vergisinin kaldırılmasını sağladığı ve bu faaliyetinin önemini vurgulandığı belirtilmiştir. Durum böyleyken, Babür'ün de tamga vergisini kaldıran fermanı, Hâce Ubeydullah'ın faydalı faaliyetlerinden ilham almasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış ve bu durum, Babür'ün hazreti Hâce'ye olan bağlılığını bir kez daha teyit etmiştir. Bu nedenle Hindistan'da Babürlüler hanedanını kuran Babür, Hâce Ubeydullah'ın faaliyetlerine ve eserlerine daha fazla önem vermiştir. Nitekim, onun *Vâlidîyye* adlı mensur eserini Türkçe'de manzum bir esere dönüştürmüştür. İşte bu çalışmanın nasıl yapıldığına dair 935/1528 yılı olaylarının anlatımında Babür şöyle yazmıştır: "Se-şenbih kéçesi şafer ayının yigirme yéttiside hazert-i Ubeydullah'ın *Vâlidîyye* risâlesini nazm kılmak hatırımge kéçti. Hazretniñ ruhığa ilticâ kılıp köñlimge kéçürdüm ki eger bu manzum ol hazretniñ maqbûlı bolur, hud néçük kim şâhibi "Kaşîde-i bürde"niñ kaşîdesi maqbûl tüşüp, özi afrij marazıdın halâş boldı. Mén dağı bu 'arızadın kutulup nazmımnıñ qabûlğa delîli bolğusıdır. Uşbu niyet bile remel-i müseddes-i mañbûn-ı arüz ve zarb gâhî mañbûn-ı mañzûf veznide kim mevlânâ 'Abdurrahmân Câmî'niñ "Sübha"sı bul veznedür, risâle nazmıge şürü' kıldım hem uşal kéçe on üç beyt ayıldı. İltizâm yosunluk künde on beytdin kemrek ayılmas édi, gâlibâ bir kün terk boldı. Ötgen yıl ve belki her mañal mundağ 'arıza kim boldı, aqalı bir ay, kırk künge tarttı. Teñri 'inâyeti bile hazretniñ (Hâce Ubeydullah) himmetidin penc-şenbih küni aynıñ yigirme tokkızıda anda ki efsürde boldı, özge bu 'arızadın halâş boldım. Şenbih küni rebî'u'l-evvel aynıñ sekkizide risâle sözleriniñ nazm kılmak ihtimâmığa yétti. Bir kün éllik ékki beyt ayıldı" (Babür, 1960, s. 418).

Bu itiraf, birçok meseleyi aydınlatmaya yardımcı olur: Birincisi, Hâce Ubeydullah'ın *Vâlidîyye* eserine müracaat edilerek onun manzum bir şekilde Türk diline çevrilmesinin sebeplerini ortaya çıkarır. Babür'ün vurguladığına göre o yıl ağır bir sıtma hastalığına yakalanmış ve bundan kurtulmak amacıyla Hâce Ubeydullah'ın manevi himmetine başvurmuştur. Bunun için de *Vâlidîyye* risalesini manzum bir esere dönüştürerek ona ulaşmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Babür'ün hayatı ve faaliyetleri boyunca karşılaştığı zorluklarda daima Hâce Ubeydullah'ın manevi himmetine başvurarak ona kavuştuğu meselesi bir kez daha vurgulanmaktadır. Çünkü bu eseri tercüme etmeye başladıktan sonra hastalığı yavaş yavaş iyileşir ve sonunda tamamen kurtulur. Bu durum, ihlas ve samimiyetin bir sonucunun parlak bir örneğidir.

İkincisi, Babür, yaptığı işi "Kaşîde-i bürde" yazarının serüvenine, yani kaside müellifi işinin kabul görüp onun hastalıktan kurtulmasına benzetmektedir. "Kaşîde-i bürde"nin yazarı kimdir ve bu yazarın Babür'ün serüveni ile benzerliği nedir?

Bilindiği üzere, miladi VII ve hicri I. asırda Arap edebiyatı tarihinde Ka'b bin Züheyr (ö. 42/662) adında bir şair yaşamıştır. O, başlangıçta İslam peygamberi Muhammed Rasulullah'ı kabul etmemiş, hatta ona karşı savaşmış ve yaralanarak hastalanmıştır. Bunun üzerine kardeşinin tavsiyesiyle Peygamber Muhammed'in huzuruna gidip onu kabul ettiğini ifade ederek "Suad beni terk etti" diye başlayan kasidesini hazreti Muhammed'e sunar. Bu kaside, hazreti Muhammed'i öven beyitler de içerir. Kaside, Peygamber'in hoşuna gider ve şairi himayesine alır. Ayrıca, kendi bürdesini (hırkasını) ona hediye eder. Bundan sonra Ka'b bin Züheyr hastalığından kurtulur ve kasidesi "Kaşîde-i bürde" adıyla bütün İslam dünyasında tanınır ve meşhur olur¹ (El-Fahuri, 1959, s. 176). Buradan da anlaşılacağı üzere, içtenlikle inanmanın bir sonucu olarak hastalıktan kurtulma teması, Babür ve Ka'b bin Züheyr'in serüvenlerindeki benzerliği ortaya koyar. Bunun yanı sıra, her iki yazar da bir eser yazarak hedeflerine

¹ Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Süleyman Tülücü (1982). Ka'b B. Zuheyr ve Kaşîde-i Bürdesi Üzerine Notlar I, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 159-173.

ulaşmıştır: biri Muhammed Peygamber'in himayesiyle, diğeri ise Hâce Ubeydullah'ın manevi desteği sayesinde.

Üçüncüsü, bu işaret Babür'ün Arap edebiyatı tarihine son derece vakıf olduğunu göstermektedir. Dikkat edilirse, Babür bunun yanı sıra Câmî'nin *Heft Evreng* eserine dahil olan *Sübhatü'l-Ebrâr* mesnevisine de atıfta bulunarak *Vâlidîyye* manzumesinin onun vezni, yani *remel-i müseddes-i mahbun* ölçüsünde yazıldığını vurgular. Bu durum, Babür'ün yalnızca Fars edebiyatının önde gelen temsilcilerinden biri olan Câmî'nin eserlerinden haberdar olduğunu değil, aynı zamanda bu eserlerin biçimsel ve edebî özelliklerini de iyi bildiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Babür'ün yukarıdaki vurgusu, onun hem Arap edebiyatı hem de Fars edebiyatının seçkin eserlerine olan derin bilgisine dikkat çekmektedir. *Vâlidîyye*'nin Türk dilinde bir manzum olarak işlendiği belirtilirken, Babür'ün Türk edebiyatı ve edebî icadın bilge kişilerinden ve usta temsilcilerinden biri olduğuna da dolaylı olarak işaret edilmektedir. Bu özellikler örnek teşkil etmektedir. Çünkü Babür, edebî ve sanatsal icatla ilgilenen bir kişinin hem dünya görüşünün hem de bilgisinin geniş olması gerektiğini adeta vurgulamaktadır.

Dördüncü ve en önemli nokta şudur ki yukarıda verilen paragrafta, *Vâlidîyye* manzumesinin yazılış süreci, şairin emeği ve eserin tarihi son derece etkileyici bir şekilde aktarılmıştır. Örneğin, Babür, hicri 935 yılı Safer ayının yirmi yedinci gecesi salı gecesi, yani miladi 10 Kasım 1528'de *Vâlidîyye* risalesini Türkçe'ye nazım şeklinde çevirmeye başladığını ve bu işi hicri 935 yılı rebülevvel ayının sekizinci günü 21 Kasım 1528 cumartesi günü tamamladığını belirtmiştir. Demek ki risaleyi manzumeye dönüştürmek için toplamda sadece 10-12 gün harcanmıştır. Bu süre zarfında bir gün dinlenmiş gibi görünmektedir. Ayrıca, çalışmaya başladığı gece 13 beyit yazdığını, sonraki günlerde ise günlük 10 beyit, hatta bir gün 52 beyit yazdığını ifade eder.

Bu ifadelerin önemli bir yönü, eserin yazılış tarihiyle birlikte neredeyse her gün yazılan beyit sayısının da açık bir şekilde belirtilmiş olmasıdır. Bu durum, Babür'ün düzenli bir şekilde edebî icatla ilgilendiğinin kanıtıdır. Hatta ilhamının zirvede olduğu bir günde 52 beyit yani toplamda 104 mısra yazdığını özellikle vurgular. Bu noktada, Afganistan'lı Şefika Yarkin'in Babür Divanı'nı yayına hazırladığı ve giriş kısmında *Vâlidîyye* hakkında da bilgi verdiği belirtilmelidir. Ancak, Babür'ün "bir kün éllik ékki beyt aytıldı" ifadesini "her rüz pencâhu dü beyt güfte şüd", yani "her kün éllik ékki beyt aytıldı" şeklinde tercüme ederek orijinal metnin anlamını bozmuştur.

Babür'ün bu itirafları kayda geçirmesi, onun edebî icat disiplini ve eserlerini oluşturma sürecini incelemek açısından son derece büyük bir öneme sahiptir. Bu bilgiler, onun edebî faaliyetlerini anlamada önemli bir kaynak niteliğindedir.

Şimdi *Vâlidîyye* manzumesi hakkında kısaca durup değerlendirme yapalım. Öncelikle belirtmek gerekir ki Babür, 16. yüzyılın 1520'li yıllarında çeşitli ilmî ve edebî faaliyetlerle birlikte tarih, coğrafya, bitki dünyası ve farklı bölgelerdeki gelenek ve göreneklere incelemenin yanı sıra İslam hukuku, fıkıh ve tasavvufu da meşgul olmuştur. Bunun sonucu olarak 927/1520-1521 yıllarında İslam hukukunun esasları hakkında, oğulları Hümayun ve Kamran Mirzalar'a ithafen *Mübeyyen* adlı manzum bir eser yazmıştır. Bu eser, *Fıkh-ı Babürî* ve *Fıkh-ı Mübeyyen* adlarıyla da tanınmaktadır. Bu çalışmadan sekiz yıl sonra 935/1528 yılında ise tasavvuf ve ahlak konularıyla ilgili *Vâlidîyye* eserine müracaat ederek onu Türk dilinde manzumeye dönüştürmüştür.

Babür'ün *Vâlidîyye* manzumesi, *hamd*, *Rasulullah'ın na'ti*, *risalenin nazım sebebi*, *risalenin başlangıcı* ve *risalenin hatimesi* bölümlerinden oluşmakta olup toplamda 243 beyit - 486 mısradan oluşmuştur.

Manzume, günümüze iki el yazması nüsha hâlinde ulaşmıştır. Bunlardan biri, eserin yazıldığı 935/1528 yılında istinsah edilmiş olup Hindistan'ın Rampur Milli Kütüphanesi'nde saklanmaktadır. Bu nüshalara dayanarak eser birkaç kez yayımlanmıştır. Örneğin, akademisyen Sabohat Azimcanova, eseri "Hint Divanı" kapsamında tıpkıbasım olarak yayımlamıştır (Taşkent, "Fan", 1966). *Vâlidîyye*'nin şu ana kadar bilinen son baskısı ise 1983 yılında Kabil'de yayımlanan *Babür Divanı*'nın bir parçası olarak yapılmış olup biz de bu baskıyı kullandık. Manzume şu beyitle başlamaktadır:

Hak te 'âlâgâ déyin hamd u sipâs

Künhige yétmes anıñ vehm u kıyâs

Son beyit şu şekildedir:

Bil tügetgende bu söz be-kâm u bîş

Yıl tokkız yüz édi(yü) ottız beş

Manzumenin 14 beyitten oluşan *risalenin nazım sebebi* bölümünde, eserin yazılma nedenleri hakkında *Babürnâme*'de belirtilenler daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bilindiği üzere, manzumenin ortaya çıkış sebebi *Babürnâme*'de açıklanmış ve bunu yukarıda incelemiştik. Ancak *risalenin nazım sebebi* bölümünde, Babür'ün *Vâlidîyye* eserine başvurması ve onu nazma dökmesinin temel sebebi olarak Hâce Ubeydullah'ın "ölmüş gönülleri diriltmek" anlamında söylediği sözü esas alınmış ve bu konuda şu şekilde yazılmıştır:

Hâzret-i Hâce Ubeydullâh'dın

İşit ol sırrı hudâ-âgâhdın

Hâceler hâcesi ol Hâce Ubeyd

Hâdım u çâkeri Şibli ü Cüneyd

Hâlet ü mertebesi zâhiirdür

Vaşfi ta'rîfide til kâşırdur

Atası kılğan için teklîfe

Qıldı anın atığa te'lîfe

Tâlib él tilige mezkûr durur

Vâlidîye bile meşhûr durur

Her söz anda ki aña mén yétsem

Yétti könlümge anı nazm étsem

Tâ ki bolğay maña huşyârlığı

Uyquluk könlüme bîdârlığı

Yana bu nazm okusa her tâlib

Könliniñ rağbeti bolğay gâlib

Rağbet eylep aña feyz yétse

Tîrelik könlidin anıñ kêtse

Feyzidin ménge yétişgey âşâre

Bîhaber könlümge bolğay habere

Yana okuguvçılarga ol ân

Žabŧ kılmaŧka édi nazm āsān
Bu dégenler ménge boldı taŧrīb
Munu nazm éttim u bérdim tertīb
Baŧmagıl sözlegüçiniñ özige
Özini koy, nazar kılğıl sözige
Söz méniñ érmes, alarıñdur bil
Bilgesén méni mütercim ħāşıl

(Babürnâme, Kabil neşri, s. 219-220)

Babür, manzumenin bu bölümünde *Vâlidîyye'*yi nazme dökmesinin asıl amacını açıkça ifade etmiştir. Yani, "Uykuluk (gaflette kalan) köñlimge bîdârlıŧ" yetsin, bilinçli olayım diye: (cehalet) ortadan kalkıp, gönül irfanla aydınlanıp onun bereketini anlasın diye tercüme ettim" demek istemiştir. Peki, bu ifadeyle ne anlatmak istemiştir? Bilindiği üzere burada söz, insanın kendini tanınması ve bu vesileyle içsel bir irfana ulaşması, yani gönüllüyle idrak etmesi üzerinedir. Babür, bu ifadeleriyle Hâce Ubeydullah'ın *Vâlidîyye'*sinin esas özünü dile getirerek insanın ruhen, kalben ve eylemde temiz olmasını vurgulamıştır. En önemlisi, Hâce Ahrâr da risalesinde bu özelliklerin insanda sadece dış görünüşte değil, aynı zamanda onun iç dünyasında ve tüm varlığında kök salmış olması gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin, o şöyle yazmıştır (Babür çevirisinde):

Ġaybet ü yalğan u müzī sözdin
İhtirāz ét, yırak étgil özdin
Her yaman ŧavlni özdin dūr ét
Tilinge bir néme mezkūr ét
Bolğay aŧvāl u kelāmiñ bu şıfat
Köñlüñe bā'is nūr-ı āniyet
Yana mü'min işide yārlıŧ ét
Él ü til birle meded-kārlıŧ ét
Zāhir ü bāñın edep mer'ī tut
Bī-edeplik revīş ü rühin unut

(Babürnâme, Kabil neşri, s. 221-238)

Demek ki burada manevi unsurlar ön planda tutulmakta ve bunların teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Babür de bu temel fikri benimsemiş ve insanın manevi açıdan arınmış olabilmesi için gereken bilgiden mahrum kalmamasını sağlamak amacıyla eseri Farsçadan Türk diline nazım biçimine çevirmiştir. Babür'ün asıl amacı, bu düşünceleri Türkçe konuşanlar arasında yaymak, onlara açıklamaya çalışmaktır. Bu yüzden *Vâlidîyye'*yi oldukça sade, anlaşılır ve çok edebî süslemeler kullanmadan çevirmiştir. İşte bu sadeliği yakalamak ve aşırı süslemelerden kaçınmak, Babür'ün üslubuna ve edebî ustalığına uygun bir yaklaşım olup, bu da bir tür sanatsal ve edebî maharettir. Babür'ün çevirisindeki *Vâlidîyye* ile tanışıldığında şu ortaya çıkar ki Hâce Ubeydullah eserinde gönül ve onun bir ayna olduğu, Allah'ın orada tecelli ettiği, bu nedenle gönülün her türlü bulanıklık ve kirden arınması gerektiği; yani onun uyanık, bilinçli, saf ve temiz olması gerektiği üzerinde durmuştur. Buna bağlı olarak da edep ve ahlak konularını ele almıştır.

Bu düşüncelerin birçoğu tasavvuf ve Nakşibendiye tarikatının diğer temsilcileri tarafından da dile getirilmiştir. Ancak dikkat çekici olan, bu temsilcilerin çoğu insanın kendini tanıması, insan ve evren, insan ve ahlak, insan ve gönül gibi konuları işlerken farklı tabakalardan ve dönemlerden insanlara hitap eden fikirler ortaya koymuş olmalarıdır. Bu nedenle, onların evrensel özü her zaman değer görmüştür. Bu durum, Hâce Ubeydullah'ın *Vâlidîyye* eserine ve Babür tarafından yapılan Türkçe manzumesine de doğrudan ilişkilidir.

Böylece, Babür'ün Hâce Ubeydullah, onun faaliyetleri, eserleri, ailesinin üyeleri ve muhlisleri hakkındaki düşünceleri farklı şekillerde ifade edilmiştir. Her yerde Babür'ün Hâce Ubeydullah'ı son derece saygın bir şahsiyet, büyük bir eğitici, yardım sever ve yol gösterici bir mürid olarak kabul edip takdir ettiği, ona karşı saygısızlık edenlere ise nefretle baktığı açıkça görülmektedir.

Babür, faaliyetleri, eserleri ve tercümeleriyle Hâce Ubeydullah'ın şöhretini Hindistan'da daha da yükseltmiştir.

Böylece, Hâce Ubeydullah'ın çağdaşları ve muhlisleri olan Câmî, Ali Şîr Nevâyî ve Babür'ün Nakşibendî tarikatının müridine olan yaklaşımları, şu gerçeği ortaya koymaktadır ki, XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk yarısındaki sosyal, siyasi, ekonomik, ideolojik, ilmî, edebî ve kültürel ortamı anlamada Nakşibendî tarikatı ve onun ünlü müridleri, özellikle de Hâce Ubeydullah'ın faaliyetleri ve mirası dikkate alındığında, tarihin her yönüyle aydınlatılması mümkün hâle gelir.

Sonuç

Hâce Ahrâr, Nakşibendiyye tarikatının Mâverâünnehir bölgesindeki önde gelen temsilcilerinden biri olarak hem dini hem de toplumsal alanda derin bir etki bırakmıştır. Ahrâr, hem tasavvuf büyüğü hem de toplumun farklı kesimlerine hitap eden bir şahsiyet olarak tanınır. Nakşibendiyye tarikatının halkla bütünleşen yapısı, onun öğretilerinin zanaatkârlar, tüccarlar ve çiftçiler gibi çeşitli sosyal gruplar arasında yayılmasını sağlamıştır. Ahrâr'ın bu yaklaşımı, tarikatı hem elitlere hem de toplumun her kesimine hitap eden bir yapıya dönüştürmüştür. Bu, tarikatın, toplumsal sorumluluk ve hizmet ideolojilerini yayma noktasında büyük bir potansiyel taşımasına olanak sağlamıştır.

Ahrâr'ın siyasete dair görüşleri de onun toplumdaki etkisini pekiştiren bir diğer önemli yönüdür. Ahrâr, şeyhlik görevini yalnızca manevi bir rehberlik olarak değil, aynı zamanda Müslümanların zalim yöneticilerden korunması ve onların maslahatlarının gözetilmesi için bir sorumluluk olarak görmüştür. Bu düşüncesini, devlet adamlarına yazdığı mektuplarla da pekiştirmiştir. Özellikle Ali Şîr Nevâyî ve Abdurrahman Câmî'ye yazdığı yazışmalar, onun toplumsal sorumluluk bilincini ve devlet işlerine duyduğu ilgiyi ortaya koymaktadır. Ahrâr, Nevâyî'ye vezirlik görevini sürdürmesinin, Müslümanlara hizmet etmenin bir yolu olduğunu hatırlatarak, toplumsal görevlerinin önemini vurgulamıştır.

Ahrâr'ın bu düşünceleri, aynı zamanda Nakşibendiyye tarikatının siyasetle ilişkisini de güçlendirmiştir. Ahrâr, padişahlarla olan ilişkilerini, yalnızca yöneticilerin nefsinin eğitme ve onları doğru yola yönlendirmek amacıyla kullanmıştır. Ona göre, bir şeyhin siyasetteki rolü, adaletin sağlanması ve mazlumların korunmasıydı. Bu düşünce, tarikatın dini ve siyasi bağlamda nasıl etkileşim içinde olduğunu gösterir.

Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın, dönemin büyük şahsiyetleriyle kurduğu yakın ilişkiler de onun saygınlığını ve toplumsal etkisini arttırmıştır. Babür'ün Babürnâme'sinde yer alan kayıtlara göre, Ahrâr'ın öğretileri Babür üzerinde derin bir etki bırakmış ve onun yaşamı boyunca bu etki devam etmiştir. Babür, Hâce Ahrâr'ı yüksek bir itibarla anmış ve

onun öğretilerini benimsemiştir. Ayrıca, Ahrâr'ın en bilinen eserlerinden biri olan *Vâlidîyye* risalesi, Babür tarafından hastalığına şifa niyetiyle manzum hale getirilmiş, bu da Ahrâr'ın eserlerinin dönemin önemli figürleri üzerinde ne denli büyük bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Akün, Ö. F. (1991). *Bâbürnâme. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 404-408.
- Babür, G. Z. M. (1987). *Vekayi: Babur'un hâtıratı I-II*. (Çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Babür, Z. M. (2000). *Baburnâme*. (Haz. R. Rahmeti Arat). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Babür, Z. M. (1960). *Babürnâme*. Taşkent: ÖZFAN Yayınları.
- Bennigsen, A. & Lemercier Quelquejay, C. (1988). *Sûfi ve komiser, Rusya'da İslâm tarikatları*. (Çev. Osman Türer). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Beveridge, A. S. (1979). *Babur-nama (Memoirs of Babur)*. New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.
- Câmî, A. (1378a). *Tuhfetü'l Hâce Ahrâr, Mesnevî-i Heft Evreng*, 1, Tahran.
- Câmî, A. (1989). *Nâmehâ*. Duşanbe: Dâniş.
- Câmî, A. (1990). *Âsâr*, C. VIII. Duşanbe: Adib.
- Çağlar, A. İ. (2015). 15. Yüzyıl *Mâverâünnehr'inde Nakşîliğin sosyo-ekonomik yapısı: Hâce Ahrâr ve dönemi (1450-1490)*. [Doktora Tezi]. Ankara: Hacettepe Üniv.
- Demir, C. (2016). Baburnâme'de Hoca Ubeydullah Ahrâr. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 651-660.
- El-Fahuri, H. (1959). *Istoriya Arapskoy literaturi*. C. I, Moskova.
- Ercilasun, A. B. (2013). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kadı Muhammed b. Burhanüddin Semerkandî (1388). *Silsiletü'l arifin ve tezkîretü's-siddîkîn*. Tahran.
- Nevâyî, A. Ş. (1996). *Nesâyimü'l- Mahabbe min Şemâyimü'l Fütüvve*. (Haz. Kemal Eraslan). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınevi.
- Nevâyî, A. Ş. (1960). *Hamse*. Taşkent: ÖZFAN Yayınevi.
- Nevşahi, A. (1380). *Ahval ve Suhenân-ı Hâce Ubeydullah Hâce Ahrâr*. Tahran.
- Koraş, H. - vd. (2023). *Özbek Türkçesi Türkiye Türkçesi sözlük*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Safî, F. A. (1875). *Reşehâtü'l-Ayne'l-Hayat*, İstanbul.
- Tülücü, S. (1982). Ka'b B. Zuheyr ve *Kaşide-i Bürdesi* üzerine notlar I. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 159-173.
- Valixo'jayev, B. (2004). *Büyük Manevi Mürşit*. Dilorom Salohiy (ed.). Dilorajabova (kitabı genişletilmiş haliyle yeniden yayına haz.). Taşkent: «Fan» Neşriyatı.